

**T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

İSLAM HUKUKUNDA ÇORAPLARA MESH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
İSHAK YALNIZ**

**DANIŞMAN
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ MUHAMMET ABDÜLMECİT KARAASLAN**

BARTIN-2019

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNDA ÇORAPLARA MESH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

İshak YALNIZ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Abdülmecit KARAASLAN

“Bu tez 28/08/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

Tez Sınav Jürisi	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Kenda ALTERKAWI	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK	

KABUL VE ONAY

İshak YALNIZ tarafından hazırlanan “İslâm Hukukunda Çoraplara Mesh” başlıklı bu çalışma, **28.08.2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oy birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi M. Abdülmecit KARAASLAN (Danışman)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kenda ALTERKAWI

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Metin SABAN
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğretim Üyesi Muhammet Abdülmecit KARAASLAN danışmanlığında hazırlamış olduğum “İslam Hukukunda Çoraplara Mesh” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

19/07/2019

İshak YALNIZ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İslam Hukukunda Çoraplara Mesh

İshak YALNIZ

Bartın Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Muhammet Abdülmecit KARAASLAN

Bartın-2019, Sayfa: VIII + 59

Bu çalışmada; Müslümanın en önemli ve günlük hayatında en çok yer tutan ibadetine (namaz) maddî ve manevî bakımdan temizlik sağlayan abdest, özellikle de çoraplara mesh edip edilemeyeceği Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisleri doğrultusunda incelenmiştir.

Araştırma sonucunda; günümüzde çorap adını verdiğimiz ayak giysilerinin hem tarih boyunca devirden devire hem de örften örfte değiştiğini ve bu değişimin ileride de devam edeceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda tartışmaların ve görüş farklılıklarının Müslümanlar arasında ayrışmaya neden olmaması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz önemli olan ibadetin icrasdır ve bunu sağlamak için İslamiyet'in cevaz verdiği her türlü kolaylıktan yararlanabilmektir. Mesh ile ilgili hadislerin tamamı incelendiğinde görülmektedir ki; Hz. Peygamber (s.a.s), nübüvveti boyunca yaşadığı toplumun örfinde bulunan tüm ayak giysilerine mesh etmiş ve mesh edenlere de cevaz vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Çoraplara Mesh; Abdest; Mesh; Çorap; Ayak; İslam Hukuku; Fıkıh; Hadis; İslam.

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

**The Mesh to Socks in Islamic Law
An Assessment of Mesh Hadiths on Socks**

İshak YALNIZ

Bartın University

Institute of Social Sciences

Basic Islamic Sciences Department

Thesis Adviser: Dr. Öğretim Üyesi Muhammet Abdülmecit KARAASLAN

Bartın-2019, Page: VIII + 59

In this study, ablution, which provides material and spiritual cleansing to the most important and daily life of the Muslim, was examined in line with the hadiths of Prophet (SaaS), especially if it can be anointed in socks.

As a result of the research, it is envisaged that footwear, which we call socks today, has changed both from cycle to cycle and from pattern to pattern throughout history and this change will continue in the future. In this direction, it becomes clear that debates and differences of opinion should not cause dissociation among Muslims. It is undoubtedly the execution of the worship and it is to be able to take advantage of all the ease with which Islam gives it. When all the hadiths related to Mesh are examined, The Prophet Peace be upon him (PBUH) he has anointed all the foot garments in the tradition of the society in which he lived during his prophethood and has also given cevaz to the anointing people.

Key Words: Mesh on Socks; Ablution; Mesh; Sock; Foot; Islamic Law; Hadith; Islam.

ÖNSÖZ

Yüce Rabbimiz (c.c.), Kitap ve Sünnette çeşitli nasslarda biz kulları için dinde kolaylığı istediğini bildirir. Bu bağlamda İslam'ın ilk asrından beri çoraplar üzerine mesh bir kolaylık hükmü olarak var olagelmiştir. Günümüz gibi modern hayatta insanın bir gününün sanki bir saat gibi çabuk ve yoğun geçtiği, bir takım kıyafet ve vasıtaların abdestte ayakları yıkamaya çok fazla müsait olmadığı bir devirde, çoraplar üzerine meshin bir kolaylık hükmü olarak fikhî açıdan ayrıntılı incelenmesi gerektiği kanaatine vardık. Bu yönüyle bu konuyu seçtik.

Tezimizi; bir giriş, iki ana bölüm olmak üzere üç bölüm olarak ele aldık. Birinci bölümde, genel manada mesh ve meshle ilgili birtakım kavramlar üzerinde durduk. İkinci bölümde, konumuzu klasik ve yeni İslam hukuk kaynaklarında tez-antitez-sentez üçleminde Fıkh'ın gelişim dönemlerine muvazi ele alarak sonuçlandırdık.

Çalışmalarım süresince emek vererek katkıda bulunan hem manevî hem akademik desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Abdülmecit KARAASLAN'a, konuyu seçmemde beni cesaretlendiren Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI hocama şükranlarımı sunarım. Tez jürimde yer alan Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK ve Dr. Öğr. Görevlisi Kenda ALTERKAWI hocalarıma da katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca sabır ve anlayışlarından dolayı kıymetli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İshak YALNIZ

Bartın, 2019

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	ii
BEYANNAME.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	2
Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi	3
1. GENEL MÂNÂDA MESH.....	5
1.1.Mesh'in Tanımı	5
1.2. Abdest Alırken Mesh'in Uygulanışı	6
1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Çoraplara Mesh	12
2. İSLAM HUKUKUNDA ÇORAPLARA MESH.....	15
2.1. Çorap (Cevrab)'ın Tanımı.....	15
2.2. Çoraplara Mesh Edilir Diyenler ve Delilleri.....	18
2.2.1. Hz. Peygamber ve Sahabe Devri Çoraplara Meshe Cevaz Veren Rivayetler	18
2.2.2. Mezhepler Döneminde Çoraplara Mesh Edilir Diyenler ve Delilleri.....	23
2.2.3. Olgunluk ve İstikrar Devri Çoraplara Mesh Edilir Diyenler ve Delilleri	28
2.2.4. Günümüzde Çoraplara Mesh Edilir Diyenler ve Delilleri	29
2.3. Çoraplara Mesh Edilmez Diyenler ve Delilleri.....	32
2.3.1. Hz. Peygamber ve Sahabe Döneminde Çoraplara Meshe Cevaz Vermeyen Rivayetler	32
2.3.2. Mezhepler Döneminde Çoraplara Mesh Edilmez Diyenler ve Delilleri.....	34
2.3.3. Olgunluk ve İstikrar Döneminde Çoraplara Mesh Edilmez Diyenler ve Delilleri	37
2.3.4. Günümüzde Çoraplara Mesh Edilmez Diyenler ve Delilleri	38
SONUÇ.....	42
KAYNAKLAR.....	44
EKLER.....	51

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlüh (Şâni büyüktür.)
çev.	: Çeviren
haz.	: Neşre/yayına hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölüm yılı
PBUH	: Peace be upon him/ Sallallahü Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem/Övgü, dua ve selam O'nun üzerine olsun!
t.y.	: Tarih yok
thk.	: Tahkik
tlk.	: Ta'lik
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Bilindiği üzere İslam dini; insanın hem maddî hem de manevî temizliğine çok önem veren ve bunu insan olmanın şartı olarak telakki eden bir dindir. Hatta Müslüman toplumlarda “temizlik imandandır” deyişi ile bu anlayışın yerleştiği görülmektedir. Zaten Hz. Peygamber Sallallahü Aleyhi ve Sellem (s.a.s.)’in sünnetinde temizliğe verilen öneme dair pek çok hadis mevcuttur. Bundan dolayıdır ki Allah’ın yarattığı varlıklar arasında eşref-i mahlûkat kabul edilen insan hem kendisine hem de içinde yaşadığı topluma karşı saygısını, her türlü şart altında kişisel temizliğini sağlayarak göstermelidir. İslamiyet’in, su kaynaklarının kısıtlı olduğu Arabistan coğrafyasında ortaya çıkmasına rağmen Müslümanlara temizlik için gerekli olan suyun bulunmadığı durumlarda bile kuru toprak veya satıh üzerinden teyemmüm edilmesini emretmesi dikkat çekicidir. Zira bu emir, İslam dininin insan yaşamını kolaylaştırıcı yönünü göstermekle birlikte, temizliği herhangi bir bahaneye feda etmediğini de açıkça ortaya koymaktadır. Müslümanların Allah’ın rızasını kazanmak ve ona şükretmek için yerine getirdikleri ibadetlerden önce de maddî ve manevî temizlik yapmaları gerekir. Bu temizlik, insanın ibadet esnasında âlemlerin Rabbi olan Allah’a karşı asli sorumluluğudur. Bu bağlamda hem maddî hem de manevî bir temizlik olma özelliğine sahip bulunan abdest, Müslümanların yaşamında önemli bir yer tutar. Zira abdest, dinin asli yükümlülüğü olarak günde beş kez icra edilen namazın hazırlık aşamasını oluşturur.

Abdestin, Müslümanların günlük hayatlarında sürekli tekrarlanan bir temizlik olması hasebiyle nasıl icra edileceği konusu önem kazanmış ve İslam fikhında tartışılan bir mesele haline gelmiştir. Tartışmalar, Kur’ân-ı Kerîm’de abdestin nasıl alınacağından söz eden Mâide Sûresi’nin 6. âyetine ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bu husustaki sünnetini ortaya koyan sahâbe nakillerine dayanmaktadır. Hem söz konusu âyetin tefsirinde hem de konuyla ilişkili İslam fikhının teşkilinde âlimler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Ehl-i Sünnet mezheplerinin fıkıh ve tefsir âlimlerinin arasında farklı görüşlere sahip olanlar bulunmuşsa da çoğunluğu âyetin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda benzer görüşlerde mutabık kalmıştır. Ancak Şî’a mezhebi, bu tartışmada Ehl-i Sünnet görüşünden tamamıyla farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Tartışma ana hatlarıyla abdest sırasında ayaklar su ile temizlenirken bu işin hangi usul ile yapılması gerektiği noktasında düğümlenmektedir. Kimi âlimler ayağın üzerindeki çorap, sargı vb. şeylerin tamamıyla çıkarılıp ayağın

tümüyle yıkanması gerektiğini düşünürken, kimileri de ayağın üzerinde çorap, sargı vb. şeyler varken mesh edilmesi gerektiği görüşündedirler. Öte yandan tartışma mesh hususunda çatallanarak, mest üzerinden mesh yapılabilir diyen görüş ile çorap üzerinden mesh yapılabilir diyen görüş arasında anlaşmazlık doğurmuştur.

Bu çalışma da yukarıda kısaca aktarılan tartışma, İslamiyet'in temel yaklaşımını oluşturan “*müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın*”¹ hadisi ışığında ele alınacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çoraplara mesh edilemeyeceği meselesi İslam hukukunda mesh bağlamında abdest başlığı altında tartışılan bir husustur. Çoraplara mesh edilemeyeceğini İslam âlimleri iki temel yaklaşım ile ele alıp tartışmışlardır. Birinci yaklaşım ibadetlerin icrasında ihtiyatlı olunmasının gerektiğini savunan yaklaşımdır ki bu yaklaşım güncel çoraplara mesh edilmesini dinen caiz görmemektedir. İkinci yaklaşım ise İslamiyet'in en temel düsturunun kolaylık olması hasebiyle çoraplara mesh edilmesinin dinen caiz olduğunu söyleyen yaklaşımdır. Bu meyanda içinde bulunduğumuz çağda başta Cemâluddîn el-Kâsimî (1866-1914) olmak üzere Mevdûdî (1903-1979) ve Yusuf el-Karadâvî (1926-halen hayatta) gibi isimler ayağın tenini belli etmemesi kaydı ile abdest alırken günlük yaşamda giyilen çoraplara mesh etmenin caiz olduğu yönünde görüş beyan ederken, Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (1914-1999) ve Muhammed b. Salih el-‘Useymîn (1929-2001) ise çorap ince de olsa çorap üzerine mesh yapmaya cevaz vermektedirler. Günümüzde Hanefî mezhebine mensup olan âlimlerin çoğunluğu da güncel çoraplara meshin caiz olmadığına yönelik görüş beyan etmektedirler.

Ancak konu sadece bir fikhî tartışma olmakla kalmayıp aynı zamanda da namaz ibadeti ile ilişkili olduğundan dolayı Müslümanların günlük hayatında doğrudan yer bulmakta ve bu nedenle de büyük bir önem kazanmaktadır. Çağımız İslam toplumlarında abdest alınırken çoraplar üzerine mesh edebilmek geçmişe kıyasla çok daha büyük bir kolaylık sağladığı için çoğu zaman bir tercihten ziyade zaruri bir gereksinim haline gelmiştir. Zira soğuk hava koşullarında abdest alırken yıkanan ayakların tümüyle kurutulabilmesi olanaksız olduğu için, abdest sonrası nemli ayaklar üzerine tekrardan

¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, Dâru'l-Muğnî, Riyad, 1998, Cihâd: 3.

giyilen çoraplar; hem ayaklarda mantar sporlarının yerleşip çoğalarak kötü kokuların ortaya çıkmasına, hem de termostatik dengenin bozulması nedeniyle halk dilinde soğuk algınlığı olarak da anılan hastalıkların vücutta kolaylıkla gelişebilmesine imkân sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Batı kültürünün esas alındığı modern çalışma ortamlarında Müslümanların rahat bir şekilde abdest almalarını sağlayacak lavabo tanzimi bulunmadığı için insanların tek ayakları üzerinde durarak yıkayacakları ayaklarını çıplak bir vaziyette lavabo üzerine kaldırıp yıkamaya çalışmaları hem fiziksel olarak hem de kültürel olarak ciddi sıkıntılar doğurmaktadır. Bu sıkıntılar dikkate alındığında çoraplar üzerine mesh edebilmenin niçin günümüzde önem kazandığı daha iyi anlaşılabilir.

Konunun Müslümanların için günümüzde taşıdığı önem dikkate alındığında Türkiye’de “çoraplara mesh” edilmesi hususunda yeterli sayıda çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu konuda yapılmış sınırlı çalışmalar arasında yer alması umularak bu çalışma konusu seçilmiştir. Konu kavramsal bakımdan öncelikli olarak abdest bağlamında mesh mefhumu sınırları içerisinde ele alınıp, diğer mesh türleri ile birlikte terminolojik tasnife tabi tutulmuştur. Ardından çorap kavramının etimolojik bakımdan dayandığı tarihsel temel göz önüne serilerek söz konusu sözcükten Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinden günümüze değin ne anlaşılması gerektiği ana hatları ile aktarılmıştır. Böylece “çoraplara mesh” edilmesi hususunda güncel bakış açılarını da dikkate alarak, bu konuda yazılmış İslam hukuk kaynaklarının sınırlarını çizdiği bir kapsamda çalışma yapılmıştır.

Çalışmanın esas gayesi; çoraplar üzerine meshe ilişkin yeni ve özgün bir görüş ortaya koymaktan ziyade tartışmanın İslami literatürdeki tarihsel gelişimini en önemli yönleriyle derleme ve kaynaklar arasında karşılaştırma yapma yolu takip edilerek kavramsal açıdan ele alabilmektir. Zira amelî bir mesele olmasına karşın, konunun çoğu zaman Müslümanlar arasında ciddi itikadî ayrışma ve farklılıklara sebep olduğu dikkate alındığında özgün bir görüş geliştirmenin ilmî bakımdan geçerli olup olamayacağı tartışmalı hale gelmektedir. Bu sebeple çalışmada bu husus gözetilerek sonuç kısmında bu durum da sorgulanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi

Çoraplar üzerine mesh edilemeyeceği hususundaki görüş ve tartışmalar, klasik İslam literatüründe fıkıh eserlerinin tahâret (temizlik) başlıklarının altında abdest bâbı içerisinde yer bulmuştur. Esasen tabanlanmış/köselenmiş, deri ile kaplanmış çorap üzerine mesh yapılabileceği konusunda Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında herhangi bir

görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Konuyla ilgili ihtilaf tabanlanmamış/ deri ile kaplanmamış çorap üzerine mesh yapılıp yapılamayacağı hususunda ortaya çıkmaktadır. Hanefi mezhebine mensup âlimler de bu fıkıh eserlerinin haricinde sadece bu konuyu ele alan risaleler kaleme almışlardır. Bunlara örnek olarak Ahmed b. Muhammed İsmail et-Tahtâvî'nin çoraplara mesh konusunda kaleme aldığı risalesini zikredebiliriz.² Bu risalelerin yanı sıra İslam literatüründe çoraplar üzerine mesh bağlamında yazılmış en kapsamlı eser, Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî'nin³ *el-Meshu ale'l-Cevrabeyn* isimli kitabıdır. Türkiye'de ise konuya ilişkin akademik bağlamda Musa Bağcı'nın “Sarık ve Çorap Üzerine Mesh Problemi” (bu makale M. Hayri Kırbaşoğlu'nun *Namazların Birleştirilmesi* isimli kitabı içinde yer almıştır), Mazhar Tunç'un “Çoraplar Üzerine Meshle İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme” ve İsmail Yalçın'ın “Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü” adlı makaleleri zikredilmeye değerdir. Ayrıca Nihat Dalgın'ın *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular* isimli eseri ile Soner Duman'ın *Günümüz Fıkıh Problemleri* isimli eserinde çoraplara mesh konusuna değinilmiştir.

Bu çalışmada yukarıda zikri geçen tüm kaynaklar inceledikten sonra, meselenin ana hatları önce “Genel Manada Mesh” başlığı altında terminolojik olarak ele alınmaya, ardından da Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahabe devrinde konuya ilişkin lehte ve aleyhte görüşlere kanıt teşkil edecek rivayetler zikredilerek, daha sonraki mezhepler döneminde meseleye ilişkin tartışmaların dayandığı temel ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mezhepler döneminde tartışmanın fikhî çerçevesi belirlendiği için Olgunluk ve İstikrar devirlerinde meseleye ilişkin öne sürülen görüşlerin aktarılmasında bu çerçeve dâhilinde çeşitli görüşlerin en önemli argümanlarına yer verilmiştir. Böylece günümüzde Müslümanlar için, geçmiş devirlere kıyasla daha çok önem kazanmış olan çoraplara mesh edilemeyeceğine ilişkin tartışmaların, hangi tarihsel kaynaklara dayanılarak sürdürüldüğü lehte ve aleyhte görüşler eşliğinde sunulmuştur.

² Ahmed b. Muhammed İsmail et-Tahtâvî, **Keşfu'r-Rîn an Beyâni'l-Meshi ale'l-Cevrabeyn**, thk. Abdi Ali Salih eş-Şabânî, Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Bağdat, h. 1435/2014, Sayı 21; et-Tahtâvî, **Keşfu'r-Rîn an Beyâni'l-Meshi ale'l-Cevrabeyn**, thk. Alâ Abdilhamîd el-Hanefî, Dâru'l-İhsân, Kâhire, h. 1440/2018.

³ el-Kâsimî için bkz; Ali Turgut, “Cemâleddin el-Kâsimî”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt 7, s. 311-312.

1. GENEL MÂNÂDA MESH

1.1. Mesh'in Tanımı

Mesh (مسح) kelimesi Arapçada isim cinsinden (mastar) bir sözcük olup, lügat manası ile bir şeye elle dokunmak, akan bir sıvının içerisinden eli geçirmek veya bir şeyi su ile silmek anlamlarına gelir.⁴ Lügat manasının yanı sıra kelime İslam âlimlerince, Allah'ın bir şeyi mübarek veya melun olarak yaratması anlamında da kullanılır. Bu bağlamda literatürde Hz. İsa (Aleyhisselam)'nın "Mesih" olarak isimlendirilmesi, onun bereketli olarak yaratılmış olmasına vurgu yaparken, Deccâl'in "Mesih" olarak isimlendirilmesi ise, onun bir gözü kör olarak yaratılmış olmasına dikkat çekmek içindir.⁵

Lügatteki manasının dışında mesh kelimesi, İslam fıkında özelleşerek hükmî bir temizliği ifade eden özel bir terim halini almıştır. Bu manası ile mesh; Müslümanların abdest alırken ıslak elleriyle baş, boyun, ayak gibi vücut uzuvlarını, mestlerini veya sargılarını silmeleri;⁶ teyemmüm ederken ise, yüz ve kollarını toprakla sıvazlamaları filini ifade eder.⁷

İslam dininde, Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında meshin meşruiyeti konusunda icmâ' olduğu kabul edilmektedir.⁸ Meshin, Müslümanlarca abdest sırasında uygulanmasına dair fikhî mülâhaza yapılırken azîmet ve ruhsat terimleri kullanılmaktadır. Bu sebeple aşağıda meshin uygulanışında bahsi geçeceği için kısaca bu iki terimi açıklamak gerekmektedir. Azîmet, azeme (ع-ز-م) kökünden gelmektedir. Sözlükte kesinlik, kalbin bir şeye bağlanması, şüphe içinde olmama⁹ bir işi yapmaya karar vermek,¹⁰ bir işte

⁴ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, **Mücmelü'l-Lüğa**, Müessesetü'r-Risâle, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân, Beyrut, 1986, Cilt 3, s. 830; Mursî Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Münzir İbn Sîde, **el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-Azam**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, Cilt 3, s. 218; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyûmî, **el-Misbâhu'l Münîr fi Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr**, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y, Cilt 2, s. 571.

⁵ Muhammed b. Abdürrezzak el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1994, Cilt 7, s. 121.

⁶ Muhammed Amîm el-İhsân Müceddidî, **et-Ta'rîfâtü'l-Fıkhîyye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 205; Mehmet Erdoğan, "Mesh", **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, Cilt 29, s. 301.

⁷ Komisyon, **İlmihal: İman ve İbadetler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, Cilt 1, s. 202.

⁸ Abdullah b. Abdülaziz el-Cibrîn, **Teshîlu'l-Fıkh**, Dammâm, h.1440/2018, Cilt 1, s. 307-308; Ali b. Sa'îd el-Ğâmîdî, **Fıkhü'l-Memsûhât fi's-Şerîati'l-İslâmiyye**, Dâru İbni Affân, Huber, 1995, s. 219.

⁹ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, **Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa**, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1979, Cilt 4, s. 208.

ciddi olmak anlamlarına gelir.¹¹ Usûl-i fıkıh'ta ise azîmet, “meşakkat, zarûret gibi arizi bir özre bağlı olmaksızın baştan konan asli hükümlerdir”.¹² Dolayısıyla azîmet denilince farz, vacip, haram, mekruh, sünnet, nafil, mübah gibi bütün teklifi hükümler anlaşılır. Azîmet, kulların maruz kaldığı meşakatlere bağlı olmaksızın ilk olarak meşru kılınan ve bütün mükelleflerin tâbi olması gereken aslî hükümlerdir.¹³ Azîmetin mukabilinde ise sözlükte kolaylık anlamına gelen ruhsat vardır. Terim olarak ruhsat asli hükmün sebebinin devam etmesi ile beraber özel durumlarda zorluk oluşturacak bir özürden dolayı insanların ihtiyaçlarını dikkate alarak mükellefe kolaylık sağlamak amacıyla konan hükümlerdir.¹⁴ Ayrıca mest konusunda İslam alimlerinin bir kısmı ayağı yıkamanın (azîmet) daha faziletli olduğunu ifade ederken, diğer bir kısmı ise huffa (mest/çorap) mesh yapmayı (ruhsat) daha faziletli görmüşlerdir. Bir başka alim grubu ise abdest esnasında ayak çıplak ise yıkamanın, ayakta mest veya benzeri bir giysi varsa mesh etmenin daha faziletli olduğunu zikretmişlerdir.¹⁵ Biz de mesh konusunu, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in: “*Allahu Teâlâ yasaklarından kaçınılmasından hoşlandığı gibi ruhsatlarının da yapılmasından hoşnut olur*”¹⁶ hadisi şerifi doğrultusunda “ruhsat” bağlamında ele almanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

1.2. Abdest Alırken Mesh'in Uygulanışı

İslam dini, Mai'de Sûresi'nin 6. âyetinde şart koşulduğu için abdest alınırken başın mesh edilmesini farz kılmıştır. Söz konusu âyet açık hüküm taşıdığından bu hususta İslam âlimleri arasında ihtilaf çıkmamıştır. Ancak baş üzerinde icra edilecek meshin niteliği bağlamında İslam âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki; Hanefiler ilgili âyetteki (ب) harfi cerrini “ilsâk”¹⁷ olarak alırlar. Ne var ki, âyeti mücmel kabul ettiklerinden dolayı Muğîre

¹⁰ Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr er- Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, s. 208.

¹¹ el-Feyûmî, **el-Misbâhu'l Münîr**, Cilt 2, s. 408.

¹² Fahrettin Atar, **Fıkıh Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 177.

¹³ Mustafa Baktır, “Azîmet”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt 4, s. 330; Atar, **Fıkıh Usûlü**, s. 177.

¹⁴ Vehbe b. Mustafa ez- Zuhaylî, **el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995, s. 141; Atar, **Fıkıh Usûlü**, s. 177; Ömer Nasûhi Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y, Cilt 1, s. 34.

¹⁵ el-Ğâmidî, **Fıkhu'l-Memsûhât**, s. 222-231; el-Cibrîn, **Teshîlu'l-Fıkıh**, Cilt 1, s. 308.

¹⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, Ahmed B. Hanbel, **Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, thk. Şuayb Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, y.y, h. 1421/2001, Cilt 10, s. 107.

¹⁷ Lügat manası kavuşturma, birleştirme anlamına gelen ve İslami terminolojide bir hükmün tamamının uygulanması için kullanılan tabir. Lügat manası için bkz; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe**

hadisindeki Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamasının âyetteki mücmelliği (kapalılığı) giderdiğini ve âyeti açıklığa kavuşturduğunu düşünürler.¹⁸ Dolayısıyla yukarıda geçen Muğîre hadisinden yola çıkarak başın dörtte birinin mesh edilmesini yeterli görmüşlerdir.¹⁹ Mâlikî ve Hanbelîler de ilgili âyetteki (ﻻ) harf-i cerrini ilsâk olarak kabul ettiklerinden başın tamamının mesh edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.²⁰ Şâfi'îler ise (ﻻ) harf-i cerrini “teb'îz”²¹ olarak kabul edip, az da olsa başın bir kısmını mesh etmeyi yeterli görmüşlerdir.²²

Abdest sırasında mesh işlemi ayaklardaki mestlere de uygulanır. Mest, Arapça bir kelime olup lügatte; yumuşak ve hafif yapıda imal edilmiş, ayak bileğinden baldıra doğru uzanan kısmı kısa ve ev, cami vb. mekânlar içerisinde çıkarılmadan dolaşılabilir bir çeşit ayakkabıya verilen isimdir. Kelime esasında mesh'ten bozularak ortaya çıkmıştır.²³ Zira insanlar mestin üzerinden mesh yapabildikleri için zamanla bu ayakkabı türüne mest adını vermişlerdir.

İslam dünyasındaki Ehl-i Sünnet âlimleri mest üzerine mesh edilebileceğine dair cevaz vermişler ve bu hususta aralarında hiçbir ihtilaf da çıkmamıştır. Bilakis bu konuda Ehl-i Sünnet âlimlerinin icmâ'²⁴ ettikleri nakledilmiştir.²⁵ Abdesti bozan haller mest üzerine meshi de bozar. Ayrıca üzerine mesh yapılmış olan mestin ayaktan çıkması veya çıkarılması, mesh süresinin sona ermesi ve gusül abdesti gerektiren durumlarda da mesh bozulur. Mesh süresi başlamadan abdestli iken çıkarılan mest ise abdesti etkilemez. Ayaklarını yıkamak suretiyle abdestli olan kimsenin bu abdesti devam ettiği müddetçe mestleri çıkarıp giymesiyle abdesti bozulmaz. Mestleri üzerine mesh etmek suretiyle

Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002, s. 430; Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, (Haz.) Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 512.

¹⁸ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, thk. Abdullah ez-Zâhim, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, h. 1436/2014, Cilt 1, s. 74.

¹⁹ Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî/Alıyyü'l-Kârî, **Fethu Bâbi'l-Înâye bi Şerhi'n-Nukâye**, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, 1997, Cilt 1, s. 43.

²⁰ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, s. 71; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn el-Makdisî İbn Kudâme, **el-Muğnî**, Mektebetü'l-Kâhire, Kâhire, 1968, Cilt 1, s. 93.

²¹ Lûgat manası parçalara ayırma anlamına gelen ve İslami terminolojide bir hükmün tamamen değil de kısmen uygulanmasının hükmü yerine getirmekle eş olduğunu anlatan tabirdir. Lûgat manası için bkz; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 1048.

²² Ebu'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Salim el-İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi'î, **el-Beyân fî Mezhebi'l-Îmâm eş-Şâfi'î**, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2000, Cilt 1, s. 125.

²³ Komisyon, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, Cilt 2, s. 1543.

²⁴ Alıyyü'l-Kârî, **Fethu Bâbi'l-Înâye**, s. 121.

²⁵ Muhammed b. İbrahim İbn Münzir, **el-İcmâ'**, Daru'l-Müslim, Riyad, 2004, s. 35.

abdestli durumda olup mestlerini çıkararak kimse sadece ayaklarını yıkayarak abdestini tamamlar. Mest üzerine mesh edilebileceğine ilişkin verilen cevazın Ehl-i Sünnet mezhepleri dışındaki bazı İslam mezheplerinde geçerli olmadığını da belirtmek gerekir. Ehl-i Sünnet anlayışından itikadî temelde ayrışan bu İslami ekollere göre mestlere mesh etmek caiz değildir.²⁶

Mest üzerine mesh yapma işleminin nasıl uygulanacağı ise ayrıntıları ile belirtilmesi gereken bir başka önemli mevzuudur. Buna göre; Hanefî mezhebi mesti üzerinden mesh etmeyi: “Ayaklara mestin farz miktarı, her iki ayağın ön tarafına rastlayan mestin üzerine, elin en küçük üç parmağı miktarı kadardır. Bu kadar kısım mesh edilince, farz yerine gelmiş olur” şeklinde tanımlamaktadır.²⁷ Bununla birlikte Şâfi’iler: “Üstten bir parmak kadar bir yerin”. Mâlikîler: “Mestin üst kısmının tamamının”. Hanbelîler ise: “Üst kısmının çoğunun mest edilmesi gereklidir” demişlerdir.²⁸ Bu bağlamda konuya ışık tutacak hadis şöyledir:

“Muğîre b. Şu’be’den rivayet edildiğine göre, O şöyle demiştir: “Râsulullah (s.a.s.)’i mestlerin ön tarafını mesh ederken gördüm.”²⁹

Mestin altının mesh edilmesi konusunda da değişik uygulamalar mevcuttur. Mesela; Hanefî mezhebi bu konuda, mestlerin esasen üstlerinin mesh edilmesi gerektiğinden, mestin sadece altının mesh edilmesinin yeterli olmayacağını hükme bağlamıştır.³⁰ Şâfi’iler de Hanefîler ile aynı noktaya temas ederek; mestin mesh edilmesi gereken yerinin üst kısmı olduğunu, mestin kenar veya alt kısımlarının ise mesh edilmesine gerek olmadığını belirtmişlerdir. Hanbelîler göre ise mestin üst ön kısmının uzunlamasına

²⁶ Aliyyü’l-Kârî, **Fethu Bâbi’l-Înâye**, s. 121.

²⁷ Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, **el-İhtiyâr li Ta’lîl-i-Muhtâr**, tdk. Mahmud Ebû Dakîka, Matbu’atü’l-Halebî, Kâhire, 1937, Cilt 1, s. 24; Muhammed Emin ed-Dimeşkî İbn Âbidîn, **Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürer’il-Muhtâr**, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1992, Cilt 1, s. 261; Muhammed b. Ahmed Şemsu’l-Eimme es-Serahsî, **el-Mebsût**, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1993, Cilt 1, s. 100; İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, **Mülteka’l-Ebhur**, Dâru’l Kütübî’l İlmiyye, Beyrut, h. 1419/1998, s. 70; Ubeydullah b. Mes’ûd b. Mahmud Buhârî Sadru’ş-Şerî’a el-Mahbûbî, **Şerhu’l-Vikâye**, Müessesetü’l-Verrâk, Amman, 2006, Cilt 2, s. 74; Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, **el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti’l-Mübtedî**, Dâru İhyâi’t Tûrâsi’l-Arabî, Beyrut, t.y, Cilt 1, s. 31.

²⁸ Vehbe b. Mustafa ez- Zuhaylî, **el-Fıkhü’l İslâmî ve Edilletuhû**, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, t.y, Cilt 1, s. 476-477.

²⁹ Ahmed B. Hanbel, **Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel**, Cilt 4, s. 254; Süleyman b. el-Eş’as el-Ezdf es-Sicistânî Ebû Dâvûd, **Sünenü Ebî Dâvûd**, thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabelli, er-Risâletü’l-Âlemiyye, Dimeşk, h. 1430/2009, Tahâret: 63.

³⁰ İbn Âbidîn, **Reddü’l-Muhtâr**, s. 448; es-Serahsî, **el-Mebsût**, Cilt 1, s. 101; el-Mahbûbî, **Şerhu’l-Vikâye**, Cilt 2, s. 70-71.

mesh edilmesi bu işlemin tamamlanması için yeterli olacaktır. Mâlikîlerin görüşüne göre mestin üst kısmının tamamıyla mesh edilmesi vaciptir.³¹ Konu ile ilgili bir başka hadis ise şu şekildedir:

*“Ben Rasûlullah (s.a.s.)’ı mestleri üzerine mesh ederken gördüm. Sağ elini sağ mestinin, sol elini sol mestinin üzerine koyarak mestlerin üstlerini bir defa mesh etti.”*³²

Mestin mesh edilmesinin sünnete uygun olması önemlidir. Buna göre sünnete uygun ve mesh için yeterli olan, diğer abdest azalarında olduğu gibi mestin altını veya topuklarını değil, üstünü mesh etmektir. Ayrıca mestin üç parmak kadar alanının ıslanması şartıyla, mestin üzerine su dökmek, meste önce tek bir parmakla başlamak sonra parmağı ıslatarak mesh edilmeyen kısmı mesh etmek, parmakların uç kısmıyla mesh etmek, mesti enine olarak mesh etmek veya elin/parmakların dış kısmı ile de mesh yapmak caizdir. Fakat bu durum sünnete uygun değildir.³³

Peki, yukarıdaki bu ifade esas alındığında sünnete uygun olarak yapılan mest nasıl olmalıdır? Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre sünnete uygun yapılan meshte kişi, sağ elinin parmaklarını sağ mestinin burun tarafına, sol elinin parmaklarını ise sol mestinin burun tarafına koyup; her iki elinin parmaklarını mestlerin ucundan bacağa doğru çekmelidir. Bu işlemi yaparken de parmaklarını birbirlerinden ayrı tutmalıdır ki mest üzerine sudan çizgiler oluşabilmelidir. Sonuç olarak; sahabî Muğîre b. Şu’be’nin rivayet ettiği hadise uygun olarak mesh işlemi gerçekleştirildiği takdirde, işlemin sünnete uygunluğu sağlanmış olacaktır.³⁴

Ayrıca mest/çorap üzerine giyilen curmûk/çizme vb. üzerine de mesh etmek Hanefî ve Şâfi’î mezheplerine göre caizdir. Ancak mest üzerine mesh edildikten sonra curmûk/çizme vb. giysiler giyilirse bunlar üzerine mesh etmek caiz değildir. Çünkü öncesinde giyilen mest/çorap üzerine mesh edilmiştir ve yeni mesh işlemi önceki mesh işleminin yerini tutmaz. Hanefî mezhebine göre çizme ve benzeri giysiler, abdest bozulmadan ve mest/çorap üzerine mesh işlemi yapılmadan önce giyilecek olursa

³¹ ez- Zuhaylî, **el-Fıkhu’l İslâmî**, s. 476-477.

³² Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, Dâru’l-Kible, Cidde, 2006, Cilt 2, s. 272.

³³ es-Serâhsî, **el-Mebsût**, Cilt 1, s. 100-101; el-Mahbûbî, **Şerhu’l-Vikâye**, s. 70-71.

³⁴ ez- Zuhaylî, **el-Fıkhu’l İslâmî**, Cilt 1, s. 478.

üzerlerine mesh yapmak caizdir.³⁵ Meshin yapılış şeklinin sünnet değil mendub³⁶ olduğunu söyleyen Mâlikîlerde ise mesh işlemi şu şekilde yapılmalıdır:

“Mesh yapacak kişi, sağ elini sağ ayağının parmaklarının uç kısmına; sol elini de sağ ayağının parmaklarının alt kısmına koyar. Böylece iki eliyle sağ ayağındaki mesti mesh edip bacağına kadar ellerini sürer. Sol ayağındaki meste de bunun aksini uygular. Yani, sol elini sol ayağının parmak uçlarının üst kısmına, sağ elini de sol ayağının parmak uçlarının alt kısmına koyup iki elini geriye doğru mesh şeklinde çekerek bacağına/aşık kemiğine kadar mesh işlemini sürdürerek meshini tamamlamış olur.”³⁷

Şâfi’îler mesh işlemi yapılırken parmakların ıslak izler bırakacak şekilde mest üzerine sürülmesi konusunda hem fikirlerdir. Meshin yapılış şekli konusunda Şâfi’îler de Mâlikîlerinkine benzer bir tanım yapmışlardır:

“Mesh yapacak kişi, sol elinin parmak uçlarını birbirinden ayırık vaziyette topuğunun altına koyar. Sağ elinin parmak uçlarını da etine ayırık vaziyette ayak parmaklarının üst kısmına koyar. Sonra da sağ elini bacak kısmına kadar geriye çeker. Sol elini de alt taraftan parmaklarının ucuna kadar sürerek mesh eder.”³⁸

Sargılı vücut uzuvları üzerine mesh edilip edilemeyeceği hususu fıkıh literatüründe cebire (sargı) üzerine mesh başlığı altında ele alınmıştır. Bir hastalık ya da yaralanmadan dolayı sargı sarılan uzvun abdest esnasında yıkanması veya su ile az da olsa temas etmesi zarar veriyorsa, sargının çözülmeyp üzerine mesh yapılması dinen caiz görülmüştür.³⁹ Zira üzerinde sargı bulunan bir organın abdest alırken su ile yıkanması sağlık açısından zararlı ise bu sargının üzerine mesh edilmesi bir ruhsat hükmüdür. Sargı üzerine meshin zarar vermesi söz konusu ise bu da terk edilebilir. Âlimlerin bu husustaki cevazına göre vücudun sargı yapılacak kısmı yaralı veya hastalıklı bölgeden fazlasını kapsamamalıdır. Şayet kapsarsa bu usûle göre alınan abdest caiz olmaz. Hatta Şâfi’î mezhebine göre abdest sırasında vücudun sağlıklı uzuvları normal usulle yıkanırken sadece arızalı kısımlarına üzerinde sargı varsa mesh edilir, sargı yoksa da o bölge teyemmüm ile temizlenir.⁴⁰ Şâfi’î ve Hanbelîlere göre sargının abdestli iken sarılmış olması gerekir.

³⁵ es-Serahsî, **el-Mebsût**, Cilt 1, s. 102.

³⁶ Allah’ın veya Hz. Peygamber (s.a.v.)’in dinen icra edilmesini zaruri tutmayarak, yerine getirilmediği takdirde ayıplamadıkları ve lakin yapılmasını istedikleri eyleme verilen isimdir. Mendup kapsamına giren hükümler bu sebeple dinen bağlayıcı değildir. Bağlayıcılığı olmadığı için de yapılmaması durumunda dinen bir cezai karşılığı bulunmamaktadır. Bkz; Ferhat Koca, “Mendup”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, Cilt 29, s. 128-130.

³⁷ Abdurrahman b. Muhammed el-Cezîrî, **el-Fıkhu ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, Dâru’l-Kütübi’l- ‘İlmiyye, Beyrut, h. 1424/2003, Cilt 1, s. 132-133.

³⁸ el-Cezîrî, **el-Fıkhu ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, s. 133.

³⁹ Alâüddîn el-Kâsânî, **Bedâi’us-Sanâi’ fi Tertîbi’ş-Şerâi’**, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1986, Cilt 1, s. 13.

⁴⁰ Vehbe b. Mustafa ez- Zuhaylî, **Mevsûatü’l Fıkhu’l İslami ve’l Kadâya’l Muâsıra**, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 2013, Cilt 1, s. 430-436.

Hanefiler ve Mâlikîlere göre ise sargının abdestli iken yapılmış olması şart olmadığı gibi sargı üzerine mesh ile ilgili herhangi bir süre kaydı da söz konusu değildir, mazeret devam ettiği müddetçe mesh yapılabilir. Sıkıntı ve zorluğun ortadan kaldırılması açısından bu görüş tercihe daha uygundur. Hanefilere göre sargının büyük bölümüne mesh etmek yeterli iken diğer mezheplere göre tamamının mesh edilmesi gerekir. Yaranın iyileşip sargının çıkarılması halinde sargı üzerine yapılan mesh bozulmuş olur. Bir sargıya mesh ettikten sonra sargı değiştirilirse yeniden mesh etmek gerekli değildir. Gusül ya da abdest yerine geçmek üzere teyemmüm yapılması durumunda yüzün ve kolların toprakla mesh edilmesi icap eder.

Meshin erkeklerin başına giydiği sarık veya kadınların başlarını örttükleri başörtüsüne uygulanması İslami açıdan ihtilaflı bir husustur. Hanefiler, Mâlikiler ve Şâfi'îler sarık ve başörtüsü üzerine meshi caiz görmezken⁴¹ Hanbelîler ve Zâhirîler sarık ve başörtüsü üzerine meshi caiz görmüşlerdir.⁴²

Meshin abdest sırasındaki bir diğer ihtilaflı uygulama türü de boynun mesh esilmesidir. Meshin bu uygulama türü Hanefilerce abdestin müstehaplarından sayılmıştır.⁴³ Ancak cumhur-u ulema ise bu konuyla ilgili hadisi zayıf görmüşler ve boynu mesh etmenin mekruh olduğunu kabul etmişlerdir. Hatta Şâfi'îlerden İmam Nevevî ve Mâlikîler bid'at olduğunu söylemişlerdir.⁴⁴

Meshin diğer bir uygulama türü olan ayağın abdest esnasında mesh edilmesi ise Ehl-i Sünnet tarafından genel anlamda kabul görmemiştir.⁴⁵ Bununla birlikte Şî'a'ya göre ise, abdestte ayağa sadece mesh etmek gerekmektedir. Meshin ayaklarda çorap varken uygulanıp uygulanamayacağı ise çalışmamızın esas konusu olduğu için aşağıda kapsamlı olarak ele alınacaktır. Literatürde “el-meshu ale'l cevrebeyn/çoraplar üzerine mesh” şeklinde zikredilen bu mesh hususunda İslam âlimleri farklı görüşler belirtmişlerdir.

⁴¹ Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed es- Suğdî, **en-Netfu fi'l-Fetâvâ**, Dâru'l-Furkân, Beyrut, 1984, Cilt 1, s. 19; Şemsuddîn el-Hafîb eş-Şırbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, Daru'l-Kûtûbi'l-ilmîyye, Beyrut, 1994, Cilt 1, s. 190; Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Nair es-Sa'lebî el-Bağdâdî, **el-Ma'ûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne**, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke, t.y, s. 125.

⁴² Mansûr b. Yunus b. Salâhuddîn b. Hasan b. İdris el-Behûtî el-Hanbelî, **Şerhu Münteha'l-İrâdât**, Âlemu'l-Kütüb, Riyad, 1993, Cilt 1, s. 62.

⁴³ el-Mevsilî, **el-İhtiyâr**, Cilt 1, s. 9.

⁴⁴ ez- Zuhaylî, **el-Fıkhu'l İslâmî**, Cilt 1, s. 416.

⁴⁵ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, s. 96; Ayşe Ulya Özek, **Ayağa Mesh Meselesi**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 50.

Âlimlerin bir kısmı çoraplar üzerine meshi mutlak olarak caiz görmezken; diğer bir kısmı ise belli şartlar dahilinde çoraplara meshi caiz görmüşlerdir. Bazı âlimler ise çorap üzerine meshi mutlak olarak caiz görmüşlerdir.⁴⁶

1.3. Kur'ân-ı Kerim'de Çoraplara Mesh

Bilindiği üzere, İslam hukukunun en temel kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Bundan ötürü, herhangi bir meselenin fikhî hükmü araştırılırken; öncelikli olarak Kur'ân-ı Kerim'e başvurulmalıdır. Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerim'de mesh konusunda başvurulması gereken ayet Mâide Sûresi'nin 6. âyetidir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”⁴⁷

Âyetin, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan tefsirinin ayaklarla ilgili kısmı şöyledir:

Abdestte ayakların yıkanması veya mesh edilmesi konusunda iki ayrı görüş vardır: 1. “Ayaklar” anlamına gelen “ercül” kelimesindeki “lâm” harfini üstünlü okuyup “yüzler” anlamına gelen “vücüh” üzerine atfedene göre ayakları yıkamak farzdır. Meşhur dört mezhep mensuplarının anlayış ve uygulamaları böyledir. Meâlde bu kıraat esas alınmıştır. 2. “Ercül” kelimesinin “lâm”ını esreli okuyup kelimeyi “Başlarınızı mesh edin” cümlesindeki “başlar” anlamına gelen “ruûs” üzerine atfedene göre ayakları –yıkamak değil– mesh etmek farzdır. İmâmî Şiiler bu kıraati benimsedikleri için ayakları mesh etmekle yetinirler. Bu takdirde âyetin meâli şöyle olur: “Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı ve topuk kemiklerine (küçük topuklara) kadar ayaklarınızı mesh edin.” İbn Abbas, Enes b. Mâlik gibi sahâbilerin ve tabiilerden bazılarının çıplak ayakları üzerine mesh ettiklerine dair rivayetler bu görüşü destekler mahiyettedir. Taberî'nin kanaati de bu doğrultudadır. O'na göre yüce Allah, teyemmümde yüzün tamamının toprakla mesh edilmesini emrettiği gibi abdestte de ayakların tamamının su ile mesh edilmesini emretmiştir. Su ile ayaklarını yıkayan kimse ise hem mesh etmiş hem de yıkamış

⁴⁶ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd İbn Hazm, **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., Cilt 1, s. 322-323; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabejn**, thk. Nâsiruddîn el-Elbânî, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut, h.1406/1986, s. 14-15; Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular**, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 27-28; Soner Duman, **Günümüz Fıkıh Problemleri**, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 71-72.

⁴⁷ **Kur'ân-ı Kerim**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2018, Sûre: 5, Âyet: 6.

sayılır. İbn Kesîr, ayakların mesh edilmesine dair rivayetleri garip bulmakta ve Beyhâkî'nin Hz. Ali'ye isnat ettiği bir uygulamaya dayanarak buradaki meshin "hafif yıkama" şeklinde yorumlandığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in uygulamalarına dair hadisler birinci görüşü destekler mahiyettedir. Ayrıca ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökçelerinde biraz kuru kalmış kimseler hakkında Hz. Peygamber, "O ökçelerin ateşten çekeceği var!" diyerek ayakları yıkamanın farz olduğuna işaret etmiştir. İbn Âşûr, Enes b. Mâlik'ten gelen başka bir rivayete dayanarak bu konuda sünnetin Kur'an'ı neshettiğini yani ayakları mesh etmek Kur'an'la farz kılınmış ise de sünnetin bu hükmü kaldırıp ayakları yıkamayı farz kaldığını söylemektedir. Bize göre burada nesih yoktur. Zira âyet ihtimallidir; bu ihtimallerden birini tayin etmek hadise bırakılmış, hadis âyetin mâna ve maksadını açıklamıştır.⁴⁸

Öncelikle, Mâide Sûresi'nin 6. âyetindeki "أرجل" ercül kelimesinin okunuşu ile ilgili kıraat farklılıklarına değinmek gerekmektedir. "Ercül" kelimesinin biri şâz olmak üzere, toplam üç kıraatı vardır. Şâz olan kıraat "merfû" olarak Hasan-ı Basrî tarafından rivayet edilmiştir.

Diğer iki kıraat ise "nasb" ve "cer" kıraatleridir. Nasb kıraati; Nâfi, İbn Âmir, Kisâî, Ya'kûb el-Hadramî ve Âsım'ın iki ravisinden biri olan Hafs tarafından rivayet edilmiştir. Bu durumda "ercüleküm" kelimesi "vücûheküm" kelimesi üzerine atfedilmiş olup, anlamı; "ayaklarınızı aşık kemiğine yıkayın" olmaktadır. Dolayısıyla bu kıraate göre (nasb kıraati) çoraplara mesh meselesi, bu âyetin kapsamına girmemektedir.

Cer kıraati; İbn Kesîr, Hamza, Ebû Amr ve Âsım'ın diğer râvîsi Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş tarafından rivayet edilmiştir. Bu kıraate göre; âyette açıklanması gereken noktalar bulunmaktadır. "Abdest ayeti" olarak da bilinen bu ayette, "mesh" kelimesi terim anlamında kullanılmıştır. Ayette abdest ve guslün nasıl yapılacağı anlatıldıktan sonra, su bulunmadığı takdirde teyemmüm yapılabileceği belirtilmekte ve sonunda da Allah'ın kulları için zorluk istemediği, ama onları tertemiz yapmak istediği vurgulanmaktadır.⁴⁹

Şunu da belirtmek gerekmektedir ki, Mâide 6'daki "mesh" ifadesi kimi İslam âlimleri tarafından birbirinden değişik şekilde yorumlanmıştır. Şöyle ki; Ebu Zeyd el-Ensârî, bu kelimenin bir yandan mesh etme manasında hem de gasl (yıkama) manasına gelebileceğini öne sürmüştür. Bu fikrine dayanak olarak da Ehl-i Sünnet âlimlerin bazılarının; mesh ve gasl kelimelerinin ayrı ayrı anlamlara sahip olmalarına rağmen her iki kelime de "azalara dokunma (mesh)" kastedildiği için bunlar birbirine atfedilebilir yönünde görüşlerini öne sürmüştür. Bu bağlamda yine bazı âlimler Mâide 6'nın Cerr

⁴⁸ Komisyon, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016, Cilt 2, s. 223-225

⁴⁹ Özek, **Ayağa Mesh Meselesi**, s. 19-22.

kıraatini “yıkama” anlamında yorumlayabilmek için mesh kelimesine “gasl” anlamı da yüklemişlerdir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de bu iki kelime ayrı anlamlarda kullanılmıştır. Bundan dolayı Mâide 6 esas alındığında bunların birbirinin yerine kullanılması uygun olmayacaktır.⁵⁰

⁵⁰ Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2009), s. 8.

2. İSLAM HUKUKUNDA ÇORAPLARA MESH

Bu bölümde öncelikle çorabın ve üzerine giyildiği ayağın tanımı yapılarak İslam fikhında, çoraplara mesh yapılmasıyla ilgili lehte ve aleyhte görüşler aktarılarak konu ele alınacaktır. İslam âlimlerinin konu hakkındaki görüşleri, çoraplara mesh hakkındaki hadislerin değişik mezheplerce yorumlanması ve bu mezheplere bağlı olarak uygulayış şekilleri incelenecektir. İslam'ın ilk dönemi ile mezhepler döneminde; çoraplar üzerine mesh edilebileceğini savunanların ve çoraplar üzerine mesh edilemeyeceğini söyleyenlerin görüşleri delilleriyle birlikte incelenecektir.

Abdest almaya niyet ederek, bu işleme başlayan kişinin, ayağında mest veya çorap bulunduğu takdirde, çorap veya mest üzerinden mesh yapılabilmesi için bu iki giyim eşyasının da bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklerin, ayrıntılarda farklılıklar olsa da dört mezhepte de benzer şekilde belirlendiği anlaşılmaktadır. Fakat şu ayrıntıya dikkat edilmesi gerekmektedir ki burada bahsedeceğimiz hüküm ve yaklaşımlar açıkça Ehl-i Sünnet için geçerlidir. Şî'a bu konuda: "Mest üzerinden mesh etmek caiz değildir" diyerek kendileri açısından kesin hüküm vermişlerdir.⁵¹

2.1. Çorap (Cevrab)'ın Tanımı

Abdest alınırken temizlenmesi elzem olan "ayak" insan vücudunun en önemli uzuvlarından biri olup, 26 ayrı kemiğin ve bunları uyum içinde bir araya getiren 33 eklem birlikteliğinden oluşur. İnsan vücudundaki kemiklerin 4'te 1'ini ayaklardaki kemiklerin oluşturması bu uzvun önemini ortaya koymaktadır. Zira ayak, insanın hem ağırlığını taşıyan, hem de yürüyebilmesini ve koşabilmesini sağlayan bir uzuvdur.⁵² Parmaklardan başlayıp topuğa kadar uzanan bu uzuv, tıpkı eller gibi günlük yaşamda sürekli kullanıldığı için vücudun diğer uzuvlarına kıyasla daha fazla kirlenmekte ve temizliğe bu nedenle daha çok ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple abdest alırken ayakların yıkanması veya mesh edilmesi sadece manevî bakımdan değil aynı zamanda maddî bir temizlik olduğu için de önemlidir.

⁵¹ Muhammed Özmen, "Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasi) Ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'Ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2015), s. 119.

⁵² Anne M. Gilroy, Brian R. MacPherson ve Lawrence M. Ross (Ed.). *Anatomi Atlası*, C. Cem Denk ve H. Hamdi Çelik (Çev. Ed.), Palme Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 424-442.

İslam fıkında ayağa giyilen giysilerin niteliğine dair ortaya konulan görüşlerin yaklaşımında bu uzvun şekli de önemli olduğu için literatürde yer alan ka'b kelimesini de kısaca ele almak gerekir. Ka'b (كعب) kelimesi sözlükte sıkıntı ve yükseklik anlamına gelen mastar bir kelimedir. Ka'b kelimesi, kemiklerin bütün eklemleri için kullanılır. İnsan için kullanıldığında incik ile ayağın birleştiği yerin iki tarafındaki çıkıntılı kemik/aşık kemiği kastedilir.⁵³ Cevherî, ayak ile inciğin birleşme noktasındaki çıkıntılı kemik⁵⁴ olarak tarif etmektedir.⁵⁵

Ayağı, soğuktan veya yürünülen yüzeydeki pürüzlerden korumak için giyilen giysiler arasında çorap da yer alır. Cevrab/çorap kelimesi fev'al (فوعل) vezninde olup çoğul hali "he" ile cevaribeh (جوارب/جواربة) şeklindedir.⁵⁶ Kimi zaman çoğul halinin yazımında "he" düşer. Bu durum Arapçaya aşına herkes için bilinen bir şey olduğundan tanımı yapılmamıştır. Arapçalaşmış olan cevrab/çorap kelimesinin aslı ise Farsça olup, bu dilde "kevrab" şeklinde telaffuz edilmekte ve "ayak mezarı"⁵⁷ anlamına gelmektedir. Cevrab (çorap) kelimesi Lisânü'l-Arab ile Kamus ve onun şerhindeki sözlüklerde ayak sargısı,⁵⁸ ince elbise⁵⁹ ve ayak kıyafeti⁶⁰ anlamlarına gelmektedir. Cevrab (çorap) kelimesinin ayrıca ince deriden, yünden ve iplikten yapılan bir çeşit mest⁶¹ anlamları da vardır. "Aşık kemiğini kapatacak şekilde ayağa giyilen kumaş bir şey"⁶² şeklinde⁶³ de tarifi bulunmaktadır.

Lügatlerin haricinde İslam literatüründe de çorap benzer şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin Ebû Bekr İbn el-Arabî; ayakları sıcak tutmaya yarayan yünden imal edilmiş ayak

⁵³ İbn Sîde, **el-Muhkem**, Cilt 1, s. 285.

⁵⁴ bkz. Tez s. 51.

⁵⁵ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa**, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, Cilt 1, s. 213.

⁵⁶ el-Feyûmî, **el-Misbâhu'l Münîr**, Cilt 1, s. 94.

⁵⁷ ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, Cilt 2, s. 155.

⁵⁸ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Basrî, **Kitâbü'l-Ayn**, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1985, Cilt 6, s. 113; Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, h. 1414/1993, Cilt I, s. 263.

⁵⁹ Ebû Amr İshak b. Merrâr eş-Şeybânî, **Kitâbü'l-Cîm**, el-Heyetü'l-Âmmetü li-Şuûni'l-Matâbi'il-Emîriyye, Kâhire, 1974, Cilt 1, s. 122.

⁶⁰ Komisyon, **el-Mu'cemu'l-Vasît**, Dâru'd-Da've, Kâhire, 2004, Cilt 1, s. 146.

⁶¹ Nükerî el-Kâdî Abdi-Rabbî'n-Nebî b. Abdi Rabbî'r Rasûl el-Ahmed, **Düstûru'l Ulemâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, Cilt 1, s. 287.

⁶² bkz. Tez s. 52.

⁶³ Muhammed Ravvâs Kal'acî Hâmid Sâdik el-Koneybî, **Mu'cemu Lüğati'l-Fukahâ**, Dâru'n Nefâis, Ammân, 1988, s. 169.

örtüsüne çorap denildiğini belirtir.⁶⁴ Çorabın ayakları sıcak tutma işlevine Aynî de katılarak, kışın aşırı soğuk bir havanın yaşandığı Suriye yerleşimlerindeki halkın, ayaklarını üşütmemek için topuklarını da sarıp sarmalayacak türde çoraplar imal ettiklerini belirtir. Aynî, ayrıca bu çorapların bükülmüş veya eğrilmiş yünden imal edildiklerini de söyler.

Tavzîh isimli eserinde Hattâb Mâlikî ise çorap için “pamuk ve keten benzeri şeylerden mest biçiminde imal edilen şeydir” demektedir. el-Buhûtî el-Hanbelî de er-Ravzu'l-Mürbi' isimli kitabında çorabı; “ayağa giyilmek için mest formunda deri haricindeki malzemelerden üretilen şey olarak tanımlamıştır”.⁶⁵

Cevrab/çorap kelimesinin dışında literatürde ayaklara giyilmek için üretilmiş benzer giysilerin isimlerinden de bahsedilmiştir. Bunlardan biri olan “na'l”⁶⁶ (نعل) için sözlükte; ayağı yerden korumak için giyilen nesne/şey⁶⁷ ayakkabı⁶⁸ ve yürürken giyilen şey⁶⁹ şeklinde tanımlar yapılmıştır. Bir diğer kelime de “tesâhîn” (تساحين) dir. Bu kelime, ayağı sıcak tutan mest, çorap ve benzeri giysiler için kullanılır.⁷⁰ Kelime ayrıca mesti giymeden önce ayağa sarılan bez mânâsına da gelmektedir.⁷¹ Bu giysilerin “tesâhîn” olarak isimlendirilmelerinin sebebinin, giyildiğinde de ayağı sıcak tutmaları olabileceği ifade edilmiştir.⁷²

Literatürde “na'l” ve “tesâhîn” haricinde “mücelled çorap” kavramı bulunmaktadır ki Muğrib'de altı ve üst kısmı derilenmiş çoraplar⁷³ için kullanılan bir terimdir.⁷⁴ Bunların dışında literatürde geçen diğer ayak giysisi “Curmûk” (جرموق) ise mest üzerine giyilen bir

⁶⁴ bkz. Tez s. 53.

⁶⁵ Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddîn el-Aynî, **el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, Cilt 1, s. 607-608; el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabejn**, s. 15-16.

⁶⁶ bkz. Tez s. 54.

⁶⁷ el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Ayn**, Cilt 2, s. 142; İbn Sîde, **el-Muhkem**, Cilt 2, s. 159.

⁶⁸ el-Cevherî, **es-Sihâh**, Cilt 5, s. 1831.

⁶⁹ İbn Manzûr, **Lisânül-Arab**, 1993, Cilt 11, s. 667.

⁷⁰ Ebû Süleyman Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî, **Ğarîbü'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1982, Cilt 2, s. 61; el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabejn**, s. 23.

⁷¹ Ebû Hilâl Yahyâ b. Mehrân el-Askerî, **et-Telhîs fî Marifeti Esmâi'l-Eşyâ**, Dâru Tallâs, Dimeşk, 1996, s. 167.

⁷² el-Hattâbî, **Ğarîbü'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikr, Cilt 2, s. 61; el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabejn**, s. 23.

⁷³ bkz. Tez s. 55.

⁷⁴ Ebu'l-Feth Burhânuddîn el-Mutarriżî, **el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, y.y., t.y, Cilt 1, s. 87.

tür giysidir.⁷⁵ Türkçe de karşılığı çizme/bottur.⁷⁶ “Mûk” (موق) kelimesi de ayaklara giyilen ve Türkçede “edik” ve “tomak” olarak da bilinen bottur.⁷⁷

2.2. Çoraplara Mesh Edilir Diyenler ve Delilleri

2.2.1. Hz. Peygamber ve Sahabe Devri Çoraplara Meshe Cevaz Veren Rivayetler

İslamiyet'in zuhur ettiği ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaşadığı Hicaz bölgesinin iklimi ve burada yaşayan toplumun tarihsel koşulları dikkate alındığında o devir insanların doğru düzgün ayak giysilerini kolay kolay bulamadıkları görülmektedir. O döneme ilişkin aktarılan rivayetler tetkik edildiğinde; Müslümanların günümüz modern konut ve camilerine kıyasla derme çatma sayılabilecek mekânlarda çoğu zaman toprak zemin üzerinde çıplak ayakla veya ayakkabı benzeri giysilerle namaz kıldıkları anlaşılmaktadır. Bu devirde ayak giyimi için günümüzün anlayış ve kavrayışına denk gelen bir çorap kavramından söz edilemeyeceği ortadadır. Ancak bu devir için çoraptan kasıt deri haricindeki malzemelerden imal edilmiş ayak giysileridir.⁷⁸ Bu husus dikkate alınmakla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sağlığında çoraplar üzerine mesh edildiğine dair rivayetler mevcuttur. Bunlardan ilki Ebû Dâvûd'un *Sünen* isimli eserinde Muğîre b. Şu'be'ye dayandırarak rivayet eğittiği hadistir. Söz konusu hadis şöyledir:

قال أبو داود حدثنا عثمان بن أبي شيبة ، عن وكيع ، عن سفيان الثوري ، عن أبي قيس الأودي ، عن عبد الرحمن بن ثروان ، عن هزيل بن شرحبيل ، عن المغيرة بن شعبة ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم توضأ ومسح على الجوربين والنعلين.

“Ebû Dâvud'un Osman İbn Ebi Şeybe'den, onun da Vekî' b. Cerrâh'tan, onun da Süfyân-ı Sevrî'den, onun da Ebû Kays'tan, onun da Abdurrahman b. Servan'dan, onun da Huzeyl b. Şerahbil'den, onun da Muğîre b. Şu'be'den rivayet ettiğine göre: “Rasûlullah (s.a.s.) abdest aldı; çoraplarının ve ayakkabılarının üzerine mesh etti.”⁷⁹

Bu husustaki ikinci hadisi ise Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* isimli eserinde Sevbân'a dayandırarak rivayet etmiştir. Söz konusu hadis şöyledir:

⁷⁵ er-Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, s. 59.

⁷⁶ bkz. Tez s. 58.

⁷⁷ er-Râzî, **Muhtâru's-Sihâh**, s. 301.

⁷⁸ İsmail Yalçın, “Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Haziran 2019, Cilt 23, Sayı 1, s. 356.

⁷⁹ **Ebû Dâvûd**, Tahâret: 61; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, **Sünenü't-Tirmizî**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Matba'atü Mustafa Halebî ve Çocukları, Kâhîre, 1977, Tahâret: 74; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî Nesâî, **Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Hasan Çelebi, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2001, Cilt 1, s.123; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Cilt 30, 144.

قال الإمام أحمد بن حنبل حدثنا يحيى بن سعيد عن ثور عن راشد بن سعد عن ثوبان قال: بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم سرية فأصابهم البرد ، فلما قدموا على النبي صلى الله عليه وسلم شكوا إليه ما أصابهم من البرد ، فأمرهم أن يمسحوا على العصائب والتساخين.

“Ahmed b. Hanbel’in Yahya b. Sa’id’den, onun da Sevr’den, onun da Râşid b. Sa’d’den, onun da Sevbân’dan rivayet ettiğine göre: “Râsulullah (s.a.s.) düşman üzerine bir seriyye (küçük askerî birlik) göndermişti. (Şiddetli bir) soğuğa tutuldular. Râsulullah (s.a.s.)’ın yanına döndükleri zaman O’na soğuktan şikâyette bulundular. Râsulullah (s.a.s.) da onlara asâib ve tesâhîn üzerine mesh etmelerini buyurdu.”⁸⁰

Sevbân’a dayandırılan bu hadis aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v)’nin çoraplar üzerine mesh etmeye verdiği ruhsatın nedenine açıklama getirecek bir muhtevaya da sahiptir. İmam İbn Esir, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l Hadîs ve’l-Eser* adlı eserinde söz konusu hadiste zikri geçen “asâib” ifadesinin başa sarılan sarık manasına geldiğini ve yine zikri geçen “tesâhîn” ifadesinin ise ayaklara giyilen mest ve çorap türü giysileri tanımlamak için kullanıldığını kaydetmiştir.⁸¹

Bu husustaki üçüncü hadis ise İbn Mâce’nin Sünen isimli eserinde Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye dayandırarak rivayet ettiği hadistir. Söz konusu hadis şöyledir:

قال الإمام ابن ماجه حدثنا محمد بن يحيى ، حدثنا معلى بن منصور ، وبشر بن آدم ، قالوا حدثنا عيسى بن يونس ، عن عيسى بن سنان ، عن الضحاك بن عبد الرحمن بن عزرب ، عن أبي موسى الأشعري ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم توضأ ومسح على الجوربين والنعلين.

İbn Mâce’nin Muhammed b. Yahya’dan, onun da Muallâ b. Mansûr ve Bişr b. Âdem’den, onların da İsa b. Yunus’tan, onun da İsa b. Sinân’dan, onun da Dahhâk b. Abdurrahman’dan onun da Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den rivayet ettiğine göre: “Râsulullah (s.a.s.) abdest aldı. Daha sonra çoraplarına ve na’leyn’lerine (pabuçlarına) mesh etti”⁸²

Bu konuda zikretmek istediğimiz son hadis ise Ebû Bekr b. Ebî Şeybe’nin *el-Musannef* isimli eserinde Hz. Bilal’e dayandırarak rivayet ettiği hadistir. Söz konusu hadis şöyledir:

⁸⁰ Ahmed bin Hanbel, **el-Müsned**, Cilt 37, 66; **Ebû Dâvûd**, Tahâret: 61.

⁸¹ Mecduddîn Ebu’s-Saâdât İbnu’l-Esîr, **en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser**, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvâ-Mahmud Muhammed et-Tinâhî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, 1979, Cilt 2, s. 352; el-Kâsimî, **el-Meshu ale’l-Cevrabeyn**, s. 23.

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, **Sünenü İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, y.y, t.y., Cilt 1, s. 186, Tahâret: 560.

حدثنا إبراهيم بن أحمد بن عمر الوكيعي حدثني أبي ثنا بن فضيل عن يزيد بن أبي زياد عن ابن أبي ليلى عن كعب ابن عجرة عن بلال رضي الله عنه قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح على الخفين والجوربين.

“Ebû Bekr b. Ebi Şeybe'nin İbrahim b. Ahmed b. Ömer el-Veki' den, onun babasından, onun İbn Fudayl'den, O'nun da Yezid b. Ebî Ziyad'dan, O'nun da İbn Ebî Leylâ'dan, O'nun da Ka'b b. Ucre'den O'nun da Hz. Bilal'den rivayet ettiğine göre: Râsulullah (s.a.s.), mest ve çorap üzerine mesh ederdi”.⁸³

Yukarıda senedleri ile birlikte tek tek zikredilen çoraplara mesh hadislerinin sıhhatleri üzerine İslam âlimleri çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Muğîre b. Şu'be'den rivayet edilen hadisi kimi muhaddisler sahih veya hasen kategorisine dâhil ederken, kimileri de zayıf kategorisinde değerlendirmişlerdir. Ancak belirtmek gerekir ki hadisi zayıf sayanlar dahî buna gerekçe olarak; hadis ravilerinin itimat edilmeyecek kimseler olduklarından dolayı değil sadece bu hadise karşı çıkanlar bulunduğunu göstermişlerdir. Sevbân'dan rivayet edilen hadisi ise Ahmed b. Hanbel sorunlu bulmuş, ancak sahabeden çoraplara mesh edenler bulunduğu için bu uygulamayı kabul etmiştir. Ancak Ebû Dâvûd'un herhangi bir şerh düşmeksizin Sünen adlı eserinde bu hadise yer verdiği görüldüğü gibi, hadisin sened zincirindeki kesintiyi giderecek bir başka rivayet kanalının da mevcut olduğu ve hadisin sahih kabul edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edilen hadisin ravilerinden ikisini de kimi âlimler cerh ve ta'dil kıstasları gereğince güveniler bulmamışlardır. Buhârî, bu hadisi sorunsuz görürken Ebû Dâvûd ise senedin muttasıl olmadığını beyan etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çoraplarına mesh ettiğine yönelik yukarıda zikrettiğimiz Hz. Bilal'den rivayet edilen hadisinde kimi âlimlerce zayıf olarak kategorize edildiğini belirtmek gerekir. Yukarıda zikrettiğimiz hadislerin Ahmed Şâkir ve Mazhar Tunç tarafından tafsilatlı değerlendirmeleri için ilgili eserlerine bakınız.⁸⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çorapları üzerine mesh ettiğine ilişkin yukarıda zikredilen hadislerin yanı sıra sahabenin de bu şekilde mesh ettiklerine dair hadisler de rivayet edilmiştir. Bu meyanda bu sahabenin kimler olduğuna yönelik en önemli rivayeti Ebû Dâvûd aktarmaktadır. Ebû Dâvûd *Sünen* adlı eserinde, çorapları üzerine mesh eden 7 sahabenin ismini zikretmiştir. Bunlar; Ali b. Ebî Tâlib başta olmak üzere Enes b. Mâlik,

⁸³ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb eş-Şâmî Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1994, Cilt 1, 350.

⁸⁴ el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabejn**, s. 4-12; Mazhar Tunç, “Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair Bir Değerlendirme”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Aralık 2018, Cilt 6, Sayı 8-9, 15, s. 26-45.

Sehl b. Sa'd, Amr b. Hureys, Berâ b. Âzib, Ebû Mes'ûd ve Ebû Ümâme'dir. Hemen akabinde Ebû Dâvûd bu konudaki bir diğer rivayete dayanarak bu 7 kişiye İbn Abbâs ve Ömer b. el-Hattâb'ı da ilave etmiştir. Böylece çorapları üzerine mesh eden 9 sahabenin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵ Bununla birlikte bu sayı İbn Seyyidinnâs'ın Tirmizî şerhinde aktardığı rivayetler ile artırılabilir. Zira onun belirttiğine göre Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. Ömer de çorapları üzerine mesh etmişlerdir. Hatta İknâ' şerhinde bu kişiler arasına Bilal, Ammâr ve Ebî Evfâ'yı da dâhil etmiştir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sağlığında çorapları üzerine mesh eden fakih sahabenin sayısının 14 kişi olduğu çeşitli kaynaklar ile rivayet edilmiş olur. Bu sayıya, rivayet ettikleri meşhur çoraba mesh hadisleri dikkate alınarak sahabeden Ebû Mûsâ el-Eşârî ve Muğîre b. Şu'be de eklenmelidir.⁸⁶

Sahabenin tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s) gibi nasıl çorapları üzerine mesh ettiklerine dair rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin; Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin "*çorapları ve na'linleri üzerine mesh*" ettiği ve bu şekilde mesh edilebileceğini de sahabî Enes b. Mâlik'in bizzat çorapları üzerine mesh ettiğini görerek anladığını aktaran rivayet vardır. Bir başka rivayette de Ebû Mes'ûd'un abdest alırken hayvan kılından imal edilmiş çorapları üzerine mesh ettiği aktarılmıştır.⁸⁷ Benzer bir rivayette; Ömer b. el-Hattâb'ın abdest alırken çorap ve na'linleri üzerine mesh ettiği ve akabinde cemaate Cuma namazı kıldırıldığı belirtilmektedir. Sahabenin çorapları üzerine mesh ettiğine dair bir diğer rivayette ise çorabın imal edildiği malzemeden de söz edilmiştir ki böylece o devrin çoraplarının fiziki niteliği hakkında da bilgi edinmemiz mümkün olmaktadır. Bu rivayete göre ise sahabî el-Ensârî, keçi kılından imal edilmiş çoraplara sahip olup abdest alırken bunlar üzerine mesh ederdi.⁸⁸ Bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere; sahabenin sadece deriden imal edilmiş mestlere mesh etmediği, bunlarla birlikte "na'leyn" ve "cevrab" denilen ve günümüz çoraplarına benzer sayılabilecek diğer ayaklara giyilen kılıflara da mesh ettikleri görülmektedir. Bu değişik türdeki ayak giysilerinin erken İslam dönemindeki imalat usulleri göz önünde tutulduğunda; yün, keçi kılı ve hayvan derisi gibi hammaddelerden yapıldıklarını tahmin etmek zor değildir. Kuvvetle muhtemeldir ki bu hammaddeler elde

⁸⁵ Ebû Dâvûd, Tahâret: 61.

⁸⁶ el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabeyn**, s. 52.

⁸⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, Cilt 1, s. 285; Abdurrezzâk b. Hemmam es-San'ânî, **el-Musannef**, thk. Habîburrahman Azamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1982, Cilt 1, s. 200; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible, Cidde, 2006, Cilt 2, s. 277.

⁸⁸ Abdurrezzâk, **el-Musannef**, Cilt 1, s. 199.

tığ ve iğne benzeri aletlerle imal edilmişlerdir.⁸⁹ Sahabenin bu çeşit ayak giyimlerini kullanmış olmaları hakikati karşısında, mezhepler de bu rivayetlerde ismi geçen “cevrab” veya “na’l” kelimelerini, tıpkı mest gibi yorumlamak zorunda kalmışlardır. Bu yorumlama sonucunda âlimler; imal edildikleri maddelerin ne olduğuna bakmaksızın ayağa giyilen her tür kılıfı “mest” terimi altında toplamışlardır. Ayrıca mestten kastettikleri şeyin ne olduğu hususunda yanlış anlamaları ve yorumları ortadan kaldırmak için de neyin mest kabul edilmesi gerektiği noktasında kesin kurallar belirlemişlerdir.⁹⁰ Ayrıca mest, çorap ve na’l gibi ayak giysilerinin aynı özellikte olduğu hakkında İbn Ebî Şeybe’nin el-Musannef’inde rivayetler bulunmaktadır.⁹¹

Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde; Hz. Ali başta olmak üzere Ebû Mes’ûd, Berâ b. Âzib, Enes b. Mâlik, Ebû Umâme, Sehl b. Sa’d, Amr b. Hureys, İbn Ömer, S’ad b. Ebî Vakkâs, Ammâr ve Bilal gibi bazı sahabîlerin deri haricindeki malzemelerden imal edilmiş ve taban kısmı deriyle kuvvetlendirilmemiş tipteki çorapların üzerine mesh ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki İbn Hacer’in tahricine göre; Bilâl’in çorapları üzerine mesh ettiğine dair hadisi Taberânî iki senet ile rivayet etmiş olsa da bu senetlerden biri sikadır.⁹² Nitekim Muğîre b. Şu’be’nin rivayet ettiği bir hadis de bu meyanda kanımızca konuyu açıklayıcı mahiyettedir:

حدثنا محمد بن عبد الله بن نمير حدثنا أبي حدثنا زكريا عن عامر قال أخبرني عروة بن المغيرة عن أبيه قال: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي مَسِيرٍ، فَقَالَ لِي: أَمَعَكَ مَاءٌ قُلْتُ: نَعَمْ، فَنَزَلَ عَن رَأْسِهِ، فَمَشَى حَتَّى تَوَارَى فِي سَوَادِ اللَّيْلِ، ثُمَّ جَاءَ، فَأَفْرَعْتُ عَلَيْهِ الْإِدَاوَةَ، فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَعَلِيهِ جُبَّةٌ مِّنْ صُوفٍ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يُخْرِجَ ذِرَاعِيهِ مِنْهَا، حَتَّى أَخْرَجَهُمَا مِنْ أَسْفَلِ الْجُبَّةِ، فَغَسَلَ ذِرَاعِيهِ، ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ أَهْوَيْتُ لِأَنْزَعِ حُفَّيهِ، فَقَالَ: دَعُهُمَا، فَإِنِّي أَدْخَلْتُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ وَمَسَحَ عَلَيْهِمَا.

Müslim’in Muhammed b. Abdullah b. Numeyr’den, onun babasından, onun Zekeriyya b. Âmir’den, onun da ‘Urve b. el-Muğîre’den onun da babasından rivayet ettiğine göre: “Yolculuk esnasında bir gece Hazret-i Peygamber (s.a.s.) ile birlikte idim. Bana: “Yanında su var mı?” buyurdu. Ben: “Evet!” dedim. Bineğinden indi ve yürümeye başladı. Nihayet gece karanlığı içinde görünmez oldu. Sonra geldi. Ben kendisine kaptan su döktüm. Yüzünü yıkadı. Üstünde yünden bir cübbe vardı. Kollarını cübbeden çıkarmaya uğraştı, çıkaramadı. Nihayet cübbenin aşağı tarafından çıkardı ve yıkadı. Başımı mesh etti. Sonra ben mestlerini çıkarmak için

⁸⁹ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, s. 29.

⁹⁰ el-Kâsimî, *el-Meshu ale'l-Cevrabejn*, s. 23-24.

⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, s. 274-278.

⁹² el-Kâsimî, *el-Meshu ale'l-Cevrabejn*, s. 52.

eğilmiştim. Bana: “Onları bırak. Çünkü ben onları abdestli iken giydim.” buyurdu. Ve üzerlerine mesh etti.”
93

Bu hadisten de anlaşılacağı üzere mesh yapacak kişinin içinde bulunduğu duruma göre hareket etmesi gerektiği fikrinin kesin hüküm olduğu açıktır. Ancak bu noktada da bazı ayrıntılar bulunmaktadır. Örneğin; üzerinden mesh edilecek mest veya çorapta bir delik veya yırtılma mevcut olduğunda nasıl davranılması gerektiği konusunun da bir hükme bağlanması gerektiği anlaşılmaktadır. İslam âlimleri, bu konuda yaptıkları yorumlar açısından, bir uyum içindedirler. Bu uyumun nedeni ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in mest veya çorap üzerinden mesh hükmünü verirken, delik ve yırtık olan ayak giysileri hakkında bir karar açıklamamış olmasıdır. Bazı sahabenin mest veya çoraplarının delik olduğuna dair elimizdeki bilgilere bakıldığında, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bu durumu görmüş ve bilmiş olmasına rağmen, kendisinden herhangi bir uyarı veya hüküm gelmemiştir. Bilindiği üzere fıkıh usûlüne göre; bir sorunun çözümüne ihtiyaç ortaya çıkmasına karşın, ertelenmesi caiz değildir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in de bu durumun aksine davranmayacağı açık olduğunda, sahabenin delik mest ve çorapları hakkında bir hüküm vermemesi bu konudaki esas hükmü oluşturmaktadır. Abdurrezzâk’ın *el-Musannef* isimli eserinde rivayet edildiğine göre; sahabî Süfyân es-Sevrî bu meyanda kişinin ayağına giydiği şeye mesh edebileceğini ve bu ayak giysisinin (mest, çarık, çorap vb.) yama, yırtık veya delik içermesinin durumu değiştirmeyeceğini belirtmiştir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde Ensâr’dan ve Muhâcir’den pek çok kimsenin yamalı ve yırtıklı ayak giysileri giydikleri ve bunlar üzerinden mesh ettikleri bilinmektedir.⁹⁴

2.2.2. Mezhepler Döneminde Çoraplara Mesh Edilir Diyenler ve Delilleri

Abdest alırken çoraplar üzerine mesh edilip edilemeyeceği hususunda mezhepler devrinde de tartışmalar yürütülmüştür. Esasında bu tartışma, İslam hukukunu teşkil eden fıkıh âlimleri nezdinde bilinen ve çokça üzerinde görüş belirtilen bir husustur. Ayrıca Hanefî, Mâlikî ve Şâfi’î mezheplerine göre huffa (mest/çorap) mesh konusunda ayağı yıkamak daha faziletlidir ve azîmet olarak kabul edilir. Hanbelî mezhebinde ise huffa (mest/çorap) mesh konusunda üç farklı görüş rivayet edilmekle birlikte huff (mest/çorap) üzerine mesh yapmak daha faziletlidir ve mezhep içerisinde ruhsat olarak kabul edilir.⁹⁵

⁹³ Müslim, Tahâret: 22.

⁹⁴ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, Cilt 1, s. 194; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Cilt 1, s.335-336.

⁹⁵ el-Ğâmidî, *Fikhu’l-Memsûhât*, s. 222-228; el-Cibrîn, *Teshîlu’l-Fıkh*, Cilt 1, s. 308.

Çoraplar üzerine mesh edileceği görüşünü fikhî olarak savunan âlimler, çeşitli kanıtlar ileri sürmüştürler. Bu kanıtlar, seleften naklolunan hadislere dayanmaktadır. Zaten bu görüş; hem sahabe, hem tâbiîn, hem raviler, hem de müctehid imamlar tarafından kabul edilmiş, yaygın ve güçlü dayanakları olan bir görüştür.⁹⁶

Hanefî mezhebinden İmam Ebû Hanîfe'nin öğrencileri İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed b. el-Hasen ile Bedruddîn el-Aynî, Şâfi'î mezhebinden İmam Nevevî ve İbn Hacer el-Heytemî, Hanbelî mezhebinden İmam Ahmed b. Hanbel, İbn Kudâme, Zâhirî mezhebinden Davûd Zâhirî ve İbn Hazm ve ayrıca İshak b. Râhûye bu görüşü savunanların başında gelmektedir.⁹⁷

Hanefî mezhebinde çoraplara mesh edilebileceği görüşü hakimdir. Hanefî mezhebine mensup olan İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed b. el-Hasen, taban kısmı yürümeye el verecek kalınlıkta ve sağlamlıkta olan çorapların üzerine abdest alırken mesh etmenin dinen caiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak Hanefî mezhebinin kurucusu olan İmam Ebû Hanîfe'nin ömrünün son demlerine değin aksi görüşte olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte yaşamının son safhasında İmam Ebû Hanîfe de aksi yöndeki görüşünü terk ederek çoraplara mesh etmek hususunda İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed b. el-Hasen ile aynı görüşü paylaşmıştır. Bu görüş değiştirme hadisesine ilişkin kaynakların naklettiği bilgiye bakılırsa; İmam Ebû Hanîfe, vefatına yol açacak hastalık evresinde abdest alırken çorapları üzerine mesh etmiş ve kendisini ziyarete gelenlere de *"İnsanları menettiğim şeyi kendim yaptım"* şeklinde beyanda bulunmuştur. Ulemâ, bu beyanı ve uygulamayı İmam Ebû Hanîfe'nin ilk fikrini terk ederek, çoraplar üzerine mesh edilmesine cevaz verdiği biçiminde yorumlamışlardır. Zaten Kâsânî, Hanefî mezhebinin çoraplara mesh edilmesi hususunda verdiği cevazı ele alırken; İmam Ebû Hanîfe'nin öğrencileri İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed b. el-Hasen'in Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu husustaki sünnetini ortaya koyan ve kaynağı sahabî Muğîre b. Şu'be'ye dayandırılan *"Rasûlullâh (s.a.s.) abdest aldı ve çorapları üzerine mesh etti"* hadisini görüşlerinin temel kanıtı olarak sunduklarını belirtmiştir. Kâsânî, bu hususa dikkat çektikten sonra şöyle demiştir: *"...mest üzerine meshin cevazındaki hikmet, abdest sırasında mesti çıkarmanın*

⁹⁶ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, Cilt 1, s.322; el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabejn**, s. 52-63.

⁹⁷ el-Kâsânî, **Bedâi'us-Sanâi'**, Cilt 1, s. 10; el-Aynî, **el-Binâye**, Cilt 1, s. 608; el-Aynî, **Nuhabu'l-Efkâr fî Tenkîhî Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Maâni'l-Âsâr**, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 2008, Cilt 2, s. 302; Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, **el-Mecmû' Şerhi'l-Mühezzeb**, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y, Cilt 1, s. 499-500; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, Cilt 1, s. 215.

neden olduğu zorluğu gidermek içindir ki aynı zorluk çorapların çıkarılmasında da söz konusudur... ”⁹⁸

Hem Kâsânî'nin yukarıda dikkat çektiği, abdest alırken ayaklara mesh edileceği sırada çorabın çıkarılmasının ortaya çıkardığı zorluk, hem de vefatından önceki hastalık döneminde İmam Ebû Hanîfe'nin abdest alırken benzer bir zorlukla yüzleşmiş olması gayet insani bir durumdur. Bu durumun, İslam dininin temel düsturu olan “*müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın*”⁹⁹ hadisi ile birlikte değerlendirmesi sonucunda; çoraplara mesh edilebileceği görüşünün esasında ibadeti Müslümanlar için kolay hale getirme amacından başka bir niyet gütmeyeceği anlaşılmaktadır.

Mâlikî mezhebinde ise çoraplara mesh konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Buna göre; İmam Mâlik'in ilk görüşüne göre alt ve üst tarafı deri kaplanmış/tabatlanmış çorap üzerine mesh edilebilir.¹⁰⁰

Şâfi'î mezhebinden İmam Nevevî'ye göre çoraplarla yürümek mümkünse üzerine mesh etmek caizdir, eğer çorap üzerinde yürünemeyecek kadar ince olursa üzerine mesh etmek ittifakla caiz değildir. Şîrâzî ise içini belli etmeyecek kadar kalın ve nalinlenmiş/altı tabatlanmış olması şartıyla çoraplara meshi kabul etmektedir.¹⁰¹ İmam Nevevî, kimi Şâfi'î âlimlerin ince dahi olsalar abdest alırken çoraplar üzerine mesh edilebileceğine dair cevazı, Hz. Ali ve Hz. Ömer'e dayandırılan hadislerle savunduklarını, ayrıca bu görüşe İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed b. el-Hasen, Dâvûd Zâhirî ve İshak b. Râhûye'nin de katılarak aynı hadisleri naklettiklerini belirtmiştir. Ayrıca İmam Nevevî, ince dahî olsalar çoraplar üzerine mesh etmeyi dinen caiz görenlerin görüşlerini, Muğîre b. Şu'be'nin naklettiği “*Çorapları ve na'linleri üzerine mesh etti*” şeklindeki meşhur hadis ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den aktarılan buna benzer başka bir hadise dayandırdıklarını da söylemiştir¹⁰².

⁹⁸ el-Kâsânî, **Bedâi'us-Sanâi**, s. 10-12; Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvâhid es-Sîvâsî İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, el-Matbaatü 'l-Kübra'l-Emiriyye, Beyrut, h.1424/2003, Cilt 1, s. 108; el-Merğînânî, **el-Hidâye**, s. 32; el-Mahbûbî, **Şerhu'l-Vikâye**, s. 72; es-Serahsî, **el-Mebsût**, s. 102; el-Mevsilî, **el-İhtiyâr**, s. 38; İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, s. 451-452; el-Halebî, **Mülteka'l-Ebbur**, s. 39.

⁹⁹ **Müslim**, Cihâd: 3; **Ebû Dâvûd**, Edeb: 20.

¹⁰⁰ Halîl b. İshak el-Mâlikî, **el-Muhtasar**, tdk. Ahmed Nasr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, t.y., s. 19; Tunç, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 42.

¹⁰¹ en-Nevevî, **el-Mecmû'**, Cilt 1, s. 499-500; Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, **el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmam eş-Şâfi'î**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., Cilt 1, s. 46; Yalçın, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, s. 364; Tunç, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 42.

¹⁰² en-Nevevî, **el-Mecmû'**, Cilt 1, s. 499-500.

Hanbelî mezhebine mensup olan âlimler ise bağcık veya benzer bağlama usulleri ile ayağa giyildiğinde kapatılabilen ve yürümeye elverişli olan çoraplara mesh edilebileceği görüşündedirler. Ayrıca İmam Ahmed'e göre kendisiyle yürünebilen ve ayakta sabit kalan çoraplara-tabanlanmamış (ğayri mûna'al)¹⁰³ olsa bile-mesh edilebilir.¹⁰⁴ Buna göre çoraplara mesh, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti ile açıkça mümkün iken buna karşı çıkanların muhalefetine veya kıyas yolu ile aksini ispat etmeye çalışanların çabalarına dayanılarak ortadan kaldırmak doğru olmaz.

Hanbelî mezhebinin kurucusu İmam Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetini oluşturan hadisleri derlediği el-Müsned isimli eserinde sahabeden Müğîre b. Şu'be, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Sevbân'dan rivayet ettiği hadislerle dayanarak çoraplara mesh edilebileceği görüşünü ortaya koymuştur. Yine Hanbelî âlimlerinden el-Haccâvî'nin el-İknâ' adlı eserinde ve bu kitabın şerhinde konu biraz daha açıklığa kavuşturulmuştur. Söz konusu eserlerde; yün, bez veya benzeri malzemedan sık dokunarak, katı bir özellik sergileyecek şekilde imal edilmiş çorapların, alt ve üst kısımları deri ile kaplanmamış veya yırtık olsalar bile bu çoraplarla yürümek mümkün ise abdest alırken üzerlerine mesh etmenin caiz olduğu belirtilmiştir. Bu açıklamanın akabinde sırasıyla Huzeyl b. Şürahbîl, Ebû Kays, Süfyân ve Vekî'nin yer aldığı rivayet zinciri ile Müğîre b. Şu'be'ye dayandırılan "*Râsulullah (s.a.s.) çorapları ve na'lin'leri üzerine mesh etti*" hadisi zikredilerek, üzerine mesh edilen çorapların alt kısımlarında deri bulunmadığına şayet öyle olsa idi "na'lin" kelimesinin kullanılmayacağına dikkat çekilmiştir.¹⁰⁵

Hanbelî imamlarının bahsedilen görüşleri incelendiğinde meshin geçerli olması için ayağa giyilen çorabın hem yürümeyi mümkün kılan ve ayaktan sıyrılarak düşmeyecek nitelikte olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca üzerine mesh edilecek çorabın taban kısmının deriden imal edilmesine yönelik bir şart koşmanın söz konusu olmadığı da anlaşılmaktadır. Netice itibariyle İmam Ahmed b. Hanbel'e göre; ayak bileğine herhangi bir bağlama usûlüne gerek duymaksızın oturan, yüründüğünde ayaktan düşmeyecek sıkılıktaki çoraplar üzerine abdest alırken mesh etmek dinen caizdir.¹⁰⁶

¹⁰³ bkz. Tez s. 56.

¹⁰⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, Cilt 1, s. 215.

¹⁰⁵ Mansûr b. Yunus b. Salâhuddîn b. Hasan b. İdrîs el-Behûfî el-Hanbelî, **Keşşâfu'l Kınâ' an Metni'l-İknâ'**, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 2009, Cilt 1, s.111; el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabeyn**, s. 67-68.

¹⁰⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, Cilt 1, s. 215.

Zâhirî mezhebinden İbn Hazm, el-Muhallâ adlı eserinde abdest alırken ayak üzerinde deriden imal edilmiş giysilerin muhakkak bulunması gerekmediğini zira bu hususta şart koşulamayacağını söylemektedir. Aynı eserde böyle bir şartın koşulması için lazım gelen ayet, sünnet ve sahabe rivayetinin bulunmadığı gibi bu hususta herhangi bir kıyas yapabilmek için gerekli örneğin de mevcut olmadığını belirtmektedir. İbn Hazm, bu gerekçelere dayanarak çoraplar üzerine mesh edilmesinin yasaklanamayacağını zira böyle bir yasağın Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetine muhalif olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷ İbn Hazm, Selef içindeki bir topluluğun çoraplar üzerine mesh etmeye cevaz verdiğini belirterek bu husustaki çeşitli rivayetleri de naklederek görüşünü kanıtlara dayandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda İbn Hazm, Ka'b b. Abdullah'ın, Hz. Ali'nin abdest alırken çorabı üzerinden ayaklarını mesh etmesine dair şu rivayeti naklettiğini söylemiştir: *“Ali b. Ebi Talib'in bevl ettiğini, sonra na'linleri ve çorapları üzerine mesh ettiğini gördüm.”* Görüşünü destekleyen bir başka rivayeti de tâbiîn Saîd b. el-Müseyyeb vasıtasıyla naklederek Katâde b. Numan'ın *“Çoraplar, mesh hususunda mestler mertebesindedir”* dediğini belirtmiştir. Yine bu hususta İbn Cüreyc'in *“Atâ b. Yesâr'a dedim ki, çoraplar üzerine mesh olunur mu? Cevaben dedi ki: Evet, çoraplar üzerine, mestler üzerine mesh ettiğiniz gibi mesh ediniz”* dediğini de eserinde zikretmiştir. İbn Hazm, sahabeden aktardığı delillere ek olarak görüşünü çağdaşı olan İmam Ahmed b. Hanbel, Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî, İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed b. el-Hasen, Süfyân-i Sevrî, Hasen b. Hayy, Ebû Sevr ve İshak b. Râhûye başta olmak üzere pek çok âlimin de desteklediğini eserinde zikretmiştir.¹⁰⁸

İbn Hazm, aynı eserinde çoraplara yapılacak meshin koşullarını da belirtmiştir. Eserinde ayağa giyilen çorap şayet ayak topuklarını örtebilecek biçime sahipse, üzerine mesh etmenin sünnete uygun olduğunu söyler. Devamında bu cevazın şartlarını belirterek; abdestli bir kimse şayet mukîm¹⁰⁹ ise 24 saat boyunca, şayet bir yerde konuk ise de 72 saat boyunca alacağı abdestlerde çorapları üzerine mesh etmesinin dinen caiz olduğunu yazar. Ancak belirtilen süreler aşıldığı vakit çoraplar üzerine mesh etmenin helâl olmadığını da ekler. Ayrıca çoraplar “yırtık veya delik bile olsa” üzerine mesh yapılabilir.¹¹⁰

¹⁰⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, Cilt 1, s. 324, 335; el-Kâsimî, **el-Meshu ale'l-Cevrabejn**, s. 70-71.

¹⁰⁸ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, Cilt 1, s. 321-325.

¹⁰⁹ İnkâmet eden kimse, oturan, yerleşik, yerleşik düzende yaşayan kimse anlamlarına gelmektedir.

¹¹⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, Cilt 1, s. 321, 335-336.

2.2.3. Olgunluk ve İstikrar Devri Çoraplara Mesh Edilir Diyenler ve Delilleri

İslamiyet'in olgunluk ve istikrar devrinde çoraplar üzerine mesh edilir diyen âlimler bu görüşlerini çeşitli kanıtlar eşliğinde sunmuşlardır. Bunlardan en meşhuru İbn Teymiyye (1263- 1328)'dir. Ona göre; ister pamuktan, ister yünden, ister keçeden, ister ketenden, ister deriden imal edilmiş olsun ayaklara giyilen diğer giysiler gibi çoraplar üzerine de mesh edilebilir. Zira İslamda dini dayanağı bulunmayan şartlar öne sürerek bir hususta verilmiş olan ruhsatın yürürlüğünü sonlandırmaya dönük görüşler lüzumsuzdur. İbn Teymiyye bu ve benzeri görüşlerini desteklemek içinse; bir Müslümanın ister Hanefî, ister Mâlikî, ister Şâfi'î, isterse de Hanbelî olsun şayet amelî bir konuda mensup olduğu mezhebin dışındaki diğer üç mezhebin görüşünü daha geçerli görüyorsa o görüşe rahatlıkla meyledebileceğini belirtir. Zira bu tutum adaleti zedeleyip, dine zarar vermeyeceği gibi aksine Allah ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de hoşuna gidecektir.¹¹¹ İbn Teymiyye'ye göre Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslümanların ayaklarındaki giysilere abdest alırken mesh edebilecekleri hususunda onay verirken, bu giysilerin fiziki durumlarını çeşitli şartlara veya kıstaslara bağlamamıştır. Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.s.) bu onayı verirken o devirdeki mest, çarık ve çorap gibi ayak giysilerinin çoğu zaman delik, yırtık gibi kusurlara sahip olduğunu da bilmekteydi. Bu nedenle O'nun bu cevazını dini bir kanıt olmaksızın çeşitli şartlara tâbi kılmak caiz olmaz. İbn Teymiyye bu noktadan hareketle; Müslümanların çorap da dâhil olmak üzere yırtığı, söküğü, deliği olsa bile günlük yaşamlarında kullandıkları her ayak giysisine mesh edebileceklerini söyler. Zira bu ruhsatı şarta bağlamanın muhakkak kanıtı ihtiyacı olacağını belirtir.¹¹² Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre faziletli olan; ayağında herhangi bir giysisi bulunmayan kimse için ayağını yıkaması, ancak daha önceden abdestli olarak ayağına giydiği bir giysisi bulunan kimse için ise mesh yapmasıdır.¹¹³

Çoraplara meshe cevaz veren bir diğer âlim olan el-Kâsimî (ö. 1332/1914) ise Mâide Sûresi'nin 7. âyetine dikkat çekerek konuyu ele almıştır. Ona göre abdest esnasında ayakların yıkanarak temizlenmesinin farz değil de sünnet olduğunu anladığımız takdirde konuya doğru yaklaşmış oluruz. Zira söz konusu ayette ayaklara uygulanacak farzın mesh olduğu gayet sarihdir. Zaten ayetteki mananın bu olduğu İbn Abbas ve diğer âlimler

¹¹¹ Takiyyüddîn Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî İbn Teymiyye, **Mecmû'atü'l-Fetâvâ**, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, h. 1426/2005, Cilt 21, s. 248.

¹¹² İbn Teymiyye, **Mecmû'atü'l-Fetâvâ**, s. 194.

¹¹³ el-Ğâmîdî, **Fıkhu'l-Memsûhât**, s. 229-230; Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbnü'l-Kayyim, **Zâdü'l-Meâd / Rahmet Peygamberi ve Devleti**, thk. ve (çev.), Muzaffer CAN, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1990, Cilt 1, s. 235.

tarafından da belirtilmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.)'in abdest alırken ayaklarını yıkayarak temizlediğine ilişkin aktarılan rivayetler bulunsa da bu durum söz konusu farzın daha geniş ve fazladan ihtimam ile uygulanabileceğine bir kanıt olabilir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu nevi âdetleri vardır. Nitekim hac, oruç, zekât ve namaz gibi farz olan ibadetlerde de Hz. Peygamber (s.a.s.) söz konusu ibadetleri güçlendiren ve tahkim eden sünnetler oluşturmuştur. Aynı şekilde temizliğin (tahâret) de bu meyanda ele alınması gerekir. Yani abdest esnasında ayaklara mesh etmek farz iken ayağa giyilen mest veya çorap üzerine mesh etmek de meşru ve dine uygundur.¹¹⁴

2.2.4. Günümüzde Çoraplara Mesh Edilir Diyenler ve Delilleri

Günümüzde çoraplara mesh edilebileceğini savunanlar İslam dininin, inananlara kolaylık sağlayan bir inanç sistemi olması hasebiyle böyle bir uygulamaya izin verdiği görüşündedirler. Her ne kadar İslam dini sıcak bir coğrafyada ortaya çıkmış olsa da İslam bütün bir insanlığa gelmiş olduğundan soğuk iklimlerde yaşayan insanlar için böyle bir kolaylık sağlandığı söylenmiştir. Modern zamanda uçaklarla yapılan yolculuklar, umumi tuvaletlerde abdest almaya müsait olmayan durumlar ve Müslüman olmayan ülkelere yapılan seyahatlerde karşılaşılan zorluklar göz önünde tutulduğunda mest veya çorap üzerine mesh yapılmasının büyük bir kolaylık sağlayacağı görülecektir. Ancak bu durumda da bazı zorluklar ortaya çıkabilmektedir. Modern giyim şekillerinin başında gelen ayakkabıların mest giymeye uygun olmamaları bu zorlukların en önemlilerindedir. Bu yeni durumun çözümü için teknolojiden yararlanılarak su geçirmez çoraplar üretilmiş, hatta bu çorapların kullanımının caiz olup olmadığına dair kimi din adamlarından onay dahî alınmıştır. Bu noktada unutulmaması gereken şey; üzerine mesh yapılacak ayak giyiminin hangi malzemedен imal edildiğinden çok, daha önce de belirttiğimiz üzere, mezheplerin belirlediği; dayanıklılık, temizlik gibi kurallara uyup uymadığına dikkat edilmesidir.¹¹⁵ Bu meyanda çoraba mesh edilmesi konusunda belirlenen şartlar ile mest üzerine mesh edilmesiyle ilgili fakihler tarafından belirlenen şartlar aynıdır. Şöyle ki, usûlüne uygun bir şekilde abdest alırken mesh edilen çorap, yıkanması farz olan noktaya kadar giyilecek, ancak farkında olmadan bile olsa çorap, aşık kemiği görülecek şekilde çıkarsa mesh işlemi bozulmuş sayılacaktır.

¹¹⁴ Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, **Mehâsinü't-Te'vîl**, thk. Muhammed Bâsil, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1418/1997, Cilt 4, s. 74.

¹¹⁵ Özmen, **Kızıl Molla**, s. 90.

Anlaşılabacağı üzere üzerine mesh edilecek çorapların dayanıklı ve su geçirmez olması esastır. Ancak bunun aksi yönünde görüşler de mevcuttur. Çünkü eski devirlerde çorap olarak kullanılan ayak giyimlerinin alt kısmı deri ve benzeri malzemelerle sertleştirildiğinden ötürü bunlarla ayakkabı gibi yürünülebilmekteydi. Eski devirlerde çorap üzerine mesh hakkında verilen hüküm bu gerçeğe dayanılarak verilmiştir. Günümüz çoraplarının artık bu özellikleri taşımamalarından dolayı hükmün yenilenmesi zorunlu hale gelmiştir. Yusuf El Karadâvî, *Asri Fetvalar* isimli eserinde bu konuyla ilgili görüş beyan etmiştir. Ona göre çağımızda imal edilen çoraplar teknolojinin sağladığı imkânlar ile çok ince ve fakat parçalanıp yırtılmayacak derece sağlamdırlar. Ayrıca eski âlimlerin bir kısmının öne sürdüğü çoraplar üzerinde ev vb. mekânlar dışında yürüyebilme koşulu da günümüzde hiç kimsenin bunu yapmaması nedeniyle artık geçerli olamaz. Zira artık bir kişi dışarıda yürümek istediği vakit çorap giymiş olduğu ayaklarının üzerine bir de ayakkabı giymektedir. Bu nedenle onun görüşüne göre; günümüzdeki çoraplar üzerine mesh etmenin dinen caiz olduğu söylenebilir. Çünkü bu sayede abdest almanın namaza yeni başlayanlar için doğurabileceği sıkıntılı hal ortadan kalkmaktadır. Ona göre kimi insanlar ayaklara mesh etmenin beraberinde getirdiği sıkıntılardan ötürü namaz kılmayı bırakmaktadır. Ancak günümüzde imal edilen çoraplar üzerine mesh etmeye izin verildiğinde dinen büyük bir kolaylık sağlanmış olacaktır.¹¹⁶

Bu yaklaşımın devamı olmak üzere, üzerine mesh yapılacak ayak giyiminin hangi hammaddeden imal edilmesi gerektiği ve bu maddeler arasında mesh açısından bir fark olup olmadığı da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda anlaşılan odur ki; İslam âlimlerinin, çoraplar üzerine mesh yapılabilmesi için aldıkları ölçüt; çorabın deri ile kaplı olup olmamasından çok, çorap ile yıpranmadan yürünüp yürünemeyeceğidir. Bu şart yerine geldiği takdirde çorap üzerine mesh yapmak caiz sayılmıştır. Bu görüşün devamı olarak rivayet edilen; “*Râsulullah (s.a.s.), çorapları ve na’linleri (pabuçları) üzerine mesh etti*” hadisi de açıklanmaya muhtaçtır. Şöyle ki; bilindiği üzere çorap ile na’lin arasındaki fark birinin kumaştan, ötekini ise deriden imal edilmesidir. Ancak yine bilinmektedir ki; bu tür farklılıklar İslamiyet esas alındığında hüküm ifade etmez. Önemli olan kıyastır. Bu yüzden de ayak giyiminin; deriden, pamuktan veya ketenden olması durumu değiştirmeyecektir. Önemli olan hangi hammaddeden üretildiği değil, giyilen giysi ile yürünüp yürünemeyeceğidir. Tıpkı ihram sırasında giyilecek giysinin siyah veya beyaz olması

¹¹⁶ Yusuf el-Kardavi, **İslam’ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar**, Veysel Bulut (Çev.), Tahir Yayıncılık, İstanbul, 1994, Cilt 1, s. 285-287.

konusunda bir fark olmaması gibi mesh edilecek ayak giyiminin de deriden veya yünden yapılmış olmasının bir önemi yoktur. Elbette deri daha sert olması hasebiyle, yünden daha uzun ömürlüdür. Ancak bu yün ile yapılmış ayak giyimiyle, daha kısa ömürlü olmasına rağmen, yürünebileceği ve bu bağlamda bu giysinin de mesh edilebileceği gerçeğini değiştirmeyecektir. Aynı şekilde üzerine mesh edilecek çorapların yırtık veya deliklere sahip olması da meshin caiz oluşuna engel teşkil etmez. Hatta söz konusu çoraplar giyildiklerinde sadece iplik benzeri çeşitli bağlarla bağlanarak ayağı kavıyor olsalar bile üzerlerine mesh etmek yine caizdir.¹¹⁷ Bu noktada; yapılan işlemin ister çorap üzerine olsun, ister mest üzerine olsun fark etmez, bir ihtiyacı karşılayıp karşılamadığı konusunun üzerinde durulmalıdır. Şurası açıktır ki; mesh etme bir ihtiyaç haline geldiğinde çorap üzerine mesh etmekle, mest üzerine mesh etmek arasında bir fark bulunmamaktadır. Asıl olan ihtiyaçta müsavilik (eşit, denk) ilkesinin sağlanıp sağlanmamasıdır. Bu ilkenin sağlandığı durumlarda, gereksiz ayrıntılara girilmesi doğru değildir. Hatta müsavilik ilkesini yok saymak; kitaba, sünnete ve adalete; Allah'ın kitap ve peygamberler göndermesindeki amaçlara da ters düşecektir.

Çoraplar üzerine mesh edilebileceği, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in söz ve davranışları ile sabit kabul edildiğinde ve bu husus İslamiyet'in ruhsatlarından biri sayıldığında; çorabın hangi malzemeden üretildiği veya hangi niteliğe sahip olduğu bir yere kadar anlam taşımaktadır.¹¹⁸ Zira ayağa giyilen giysilerin niteliklerine göre meshe uygun olup olamayacaklarına dair fikhî tartışmaların sünnette somut dayanakları yoktur. Aksine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti dikkatle incelendiğinde, abdest esnasında ayağın üzerine giyili veya sarılı bulunan giysileri çıkarma, ayağı yıkama ve tekrar aynı giysileri giyme veya sarma zahmetinden insanları azade kılabilmek için giyili ayağın mesh edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedenle de amaç; ayağa giyilen giysinin niteliğine göre meshe uygun olup olmadığından ziyade, Müslümanlara ayaklarında her ne türde olursa olsun giysi varken mesh edip abdest alabilme kolaylığını sağlamaktır.¹¹⁹ Bu kolaylık; bir Müslümanın çorapları (yaşadığı kültürde ayıplanmayacak derecede) delik olsa dahî abdest aldıktan sonra gün içinde bu tür çoraplara mesh edebilmesini kapsayabilecek genişliktedir. Ancak çorabın, ayakları sanki çıplakmışçasına belli edecek saydamlıkta olmaması gerektiği de

¹¹⁷ İbn Teymiyye, **Mecmû'atü'l-Fetâvâ**, Cilt 21, s. 123.

¹¹⁸ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, **Namazların Birleştirilmesi**, Otto Yayınları, Ankara, 2010, s. 176.

¹¹⁹ Ebû'l A'lâ el-Mevdudî, **Meseleler ve Çözümleri**, Yusuf Karaca (Çev.), Risale Yayınları, İstanbul, 1990, Cilt 2, s. 170.

unutulmamalıdır.¹²⁰ Abdülaziz b. Bâz¹²¹, İbn ‘Useymîn ve Salih el-Fevzân¹²² gibi muasır ilim adamlarına göre de çoraplara mesh caizdir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabelerden bu şekilde sabit olmuştur. Ayrıca el-Elbânî ve İbn ‘Useymîn’e göre çorabın ince ya da şeffaf olması meshe engel değildir.¹²³ Yeni Hanbelîler düşüncesinin (Hanâbile-i Cüdüd) önemli isimlerinden Muhammed Abdülvâhid el-Ezherî’ye göre günümüzde kullanılan çoraplara mesh etmek caizdir.¹²⁴ Hayrettin Karaman ise bu konuda sorulan bir soruya “Çorap üzerine meshetmenin caiz olduğuna dair muteber fetvalar vardır.” şeklinde cevap vermiştir.¹²⁵

2.3. Çoraplara Mesh Edilmez Diyenler ve Delilleri

2.3.1. Hz. Peygamber ve Sahabe Döneminde Çoraplara Meshe Cevaz Vermeyen Rivayetler

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in nübüvveti sırasında İslam dininin kaideleri, ibadetleri hususunda vahiy kanalı mevcut olduğu için Müslümanlar arasındaki dini görüş ayrılıkları veya uygulama farklılıkları söz konusu değildi. Zira bu tür durumlarda bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından, anlaşılmayan veya yanlış anlaşılan dini hükümler ve ibadetlerin nasıl yapılacağına dair hususlar, açıklığa kavuşturulabilmekteydi. Ayrıca mevcut dini çerçeve bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vahye muhatap olmasından ötürü nass kabul edilebilmekteydi. Bu meyanda denilebilir ki abdest sırasında bir Müslümanın çorabına mesh edip edemeyeceğine ilişkin herhangi bir tartışma söz konusu dönemde nazarî bakımdan olanaksızdır. Bu noktadan yaklaşıldığında Kur’ân-ı Kerîm’in Haşr Sûresi’nin 7. âyeti meseleye ışık tutabilecek mahiyettedir:

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ
وَإِنَّ السَّبِيلَ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ
فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ.

¹²⁰ Komisyon, **İlmî Araştırmalar ve Fetvâ Dâimî Komitesi Fetvâları**, İdâretü’l-Âmmeti li’t-Tab’i, Riyad, 2010, Cilt 5, s. 246.

¹²¹ <https://binbaz.org.sa/fatwas/10962/الحكم-المسح-على-الجوارب> (06.05.2019).

¹²² Salih b. Fevzân el-Fevzân, **el-Mulahhasu’l-Fikhî**, er-Riâsetü’l-Âmmetü li’l-Buhûsi’l-İlmiyyeti ve’l-İftâ, Riyad, 2009, s. 56.

¹²³ Muhammed b. Sâlih el-‘Useymin, **Fikhu’l-‘İbâdât**, (Haz.) Abdullah b. Muhammed et-Tayyâr, Dâru’l-Asel, Riyad, 1997, s. 119; <https://www.youtube.com/watch?v=bFL2wTBMbaI&feature=youtu.be> (23.06.2019).

¹²⁴ https://youtu.be/J_gaOwkWIDw (18.06.2019).

¹²⁵ <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00433.htm> (03.05.2019).

“Allah’ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah’ın azabı çetindir.”¹²⁶

Bu âyette geçen *“Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.”* ifadesi bağlamında denilebilir ki; Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında İslam’ın gereklerini bizzat peygamberlerinden öğrenebiliyor ve anlamadıkları her türlü hususu ona sorarak açıklığa kavuşturabiliyorlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde çoraplar üzerine mesh edilip edilemeyeceği hususunda bir tartışma dinen söz konusu olamazdı. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.)’in şayet böyle bir uygulaması varsa ya da yoksa bunun aksini iddia etmek veya uygulamak zaten onun sünnetine ve dolaylı olarak da İslam dinine karşı çıkmak anlamını taşıyacaktır.

Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ardından İslam dini, fetihler sayesinde çok kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hem bu fetihler sırasında yaşanan savaşlar, hem de Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sonra vuku bulan iç savaşlar sırasında sahabenin sayısının azalması vb. nedenlerle dini meselelerde Kur’ân ayetlerinin ve hadislerin yorumlanmasında farklılıklar meydana gelmeye başlamıştır. Bu yorumlama farklılıkları dini ibadetlerin icrasında da kendini göstermiştir. Böylece abdest alınırken mestlere mi yoksa çoraplara mı mesh edileceği hususunda ortaya çıkan çeşitli türden görüşler, sahabe döneminde kendini göstermeye başlamış ve devam eden devirlerde de bu husustaki tartışmalar sürüp gitmiştir.

Mezhepler devrinden başlayarak çoraplar üzerine mesh edilip edilemeyeceğine ilişkin tartışmalarda lehte veya aleyhte görüş beyan eden tüm fakihler, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sahabe kanalıyla nakledilen hadislerine referans vermişlerdir. Bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vefatı sonrasında sahabenin çoraplara mesh hususundaki uygulamaları hadis külliyatındaki nakillere dayanmaktadır. Meselenin lehinde veya aleyhinde görüş beyan eden herkes; karşılıklı tartışmalar esnasında kimi zaman hadislerin sıhhati konusunda, kimi zaman da söz konusu edilen hadisin yorumlanması konusunda uzlaşmamışlardır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabesi sonraki devirlerde mesele tartışılırken; çorap veya mest üzerine mesh yapma konusunda Ehl-i Sünnet mezheplere bağlı âlimler, Hz.

¹²⁶ **Kur’ân-ı Kerîm**, Haşr, 59/7.

Peygamber (s.a.s.)'in bu işlemi yaptığına dair hadisler aktarmaktadırlar. Öyle ki, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in mestlerine veya çoraplarına mesh ederek onları hafifçe yıkadığı görüşü beyan edilmiştir. Ancak Medine şehri gibi havanın oldukça sıcak olduğu ve bu sıcakta mest¹²⁷ giymenin pek de yaygın bir adet olmadığı düşünüldüğünde; bu görüşler zayıf bir ihtimal haline gelmektedir. Şöyle ki; rivayetlerde geçen huffeyn (iki mest) ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ayakkabı kabilinden giydiği terlikler manasına gelmektedir. Yoksa Medine sıcağında mest giyilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Bu halin tek istisnası ise Habeş kralı Necâşî tarafından Hz. Peygamber (s.a.s.)'e armağan olarak yollanan gösterişsiz, yalın ve siyah renkli mestlere dair rivayettir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) bu mestleri giydiği zamanlarda abdest alırken üzerlerine mesh etmiştir.¹²⁸

Hem çoraplar üzerine mesh edilebileceğini hem de edilemeyeceğini savunanların temel hareket noktası; kapsayıcı ve genel dini kaidelerin her zaman geçerli olduğu ve bu kaideleri tahsis eden naslar şayet yoksa bu geçerliliğin aksi bir delil getirilinceye kadar geçerliliğini sürdüreceği kabulüdür.

2.3.2. Mezhepler Döneminde Çoraplara Mesh Edilmez Diyenler ve Delilleri

İslam âlimleri Mezhepler devrinde abdest sırasında çoraplara mesh edilip edilemeyeceğine ilişkin fikhî tartışmalar yürütürken bu uygulamanın caiz olup olmadığına dair çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Üzeri deri ile kaplanmış veyahut taban kısmı pençe ile desteklenmiş çorap benzeri ayak giysilerine mesh edilebileceği hususunda tüm Ehl-i Sünnet mezhepler görüş birliği içinde iken¹²⁹ bu tarifin dışında kalan açık arazide yürümeye elverişsiz, ince yapıdaki çoraplara mesh edilip edilemeyeceği bağlamında fikhî açıdan fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çoraplara mesh edilebileceğini savunan mezheplerin görüşleri yukarıda zikredilmiştir. Çoraplara mesh edilemeyeceğini savunan mezhep görüşleri de bu konuda çeşitli deliller ortaya koyarak bu uygulamaya karşı çıkmışlardır. Mâlikî ve Şâfi'î mezhepleri abdest alınırken çoraplara mesh etmenin dinen caiz olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca Hanefî mezhebinin kurucusu İmam Ebû Hanîfe de

¹²⁷ bkz. Tez s. 57.

¹²⁸ **Ebû Dâvûd**, Tahâret: 60; **Tirmizî**, Libâs: 29; **İbn Mâce**, Tahâret: 84; Libâs:31; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Cilt 5, s. 352; Süleyman Ateş, “**Kur’ân ve Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Mesh Etme veya Yıkamanın Hükmü**”, İslami Araştırmalar Dergisi, 1989, Cilt 3, Sayı 4, s. 192.

¹²⁹ et-Tahtâvî, **Keşfu'r-Rîn**, thk. Abdi Ali Salih eş-Şabânî, h. 1435/2014, Sayı 21, s. 302.

yaşamının son safhasına değin çoraplara mesh etmenin caiz olmadığı görüşünü savunmuş fakat daha sonra çoraplara mesh edilebileceği görüşüne dönmüştür.

İmam Ebû Hanîfe, çoraplara mesh edilemeyeceği görüşünü savunduğu müddetçe fikhî mülâhazasını ancak mest türünden ayak giysilerine mesh yapılabileceği, bunun dışında kalan her türlü ayak giysisine mesh yapılamayacağı düşüncesi eksenine oturtmuştur. Ona göre; deri veya deriye benzer malzemelerden ayağa giymek için imal edilen, suyla temas ettiğinde suyu ayağa geçirmeyen ve ayağa giyildiği vakit herhangi bir bağcığa ihtiyaç duymaksızın ayağı kavrayan giysilere mest ismi verilir. Bununla birlikte tüm yüzeyi veya sadece taban kısmı deri ile kaplanmış çoraplar da mest kapsamına alınabilir. Zira bu tanımlamadaki bağlayıcı nokta ayağa giyilen giysi ile açık arazide yürünüp yürünemeyeceği hususudur, esasında mest ile kastedilen bir tür ayakkabıdır. İmam Ebû Hanîfe'nin fikhî değerlendirmesine göre mest niteliğine haiz her türlü ayak giysisi üzerine mesh yapılabilir. Bu tanımın kapsamı dışında kalan ayak giysileri ince çorap kabul edilmelidir ve bunlarla ev vb. ortamlar dışında yürünemeyeceğine göre abdest alırken üzerlerine mesh yapmak da caiz görülemez¹³⁰.

Yukarıda İmam Ebû Hanîfe'nin vefat etmeden evvel hastalığı sırasında çoraplara mesh etmeye cevaz vererek görüş değiştirdiği hakkındaki rivayeti zikretmiştik. Ancak bu noktada hemen belirtmek gerekir ki İmam Ebû Hanîfe'ye göre tabanları keçelenmiş ve kalın dokunmuş çoraplara mesh edilebilir. Hatta çoraplara mesh edilemeyeceğine dair görüşünü değiştirmesi ile ilgili rivayet hakkında yapılan değerlendirmelerde; kendisinin çorapların meshe uygun olabilmesi için kalın dokunmuş olmaları gerektiği koşulundan değil, yalnızca taban kısımlarının keçelenmiş olma zorunluluğundan vazgeçtiği de söylenmiştir.¹³¹ Bu bağlamda İmam Ebû Hanîfe'nin ev vb. mekânlar dışında yürümeye elverişsiz olan ince dokunmuş çoraplar üzerine mesh edilmesini hiçbir zaman caiz kabul etmediğini söylemek mümkündür.

Yukarıda zikredilen rivayet ve değerlendirmeler dikkate alındığında Hanefî mezhebinin abdest alınırken ince dokunmuş çoraplar üzerine mesh edilmesini dinen caiz bulmadığı görülmektedir. Hanefî mezhebine göre yalnızca; ayağa giyildiğinde ev vb. mekânlar haricinde bir fersah ve üzeri mesafelerde yürümenin mümkün olduğu, ayakları

¹³⁰ es-Serahsî, **el-Mebsût**, Cilt 1, s. 101-102.

¹³¹ Soner Duman, “**Ebû Hanîfe'nin İçtihatlarındaki Değişim (Kaynaklar-Sebepler-Analiz)**”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2012, Sayı 19, s. 451.

aşık kemikleri görünmeyecek biçimde ve herhangi bir bağcığa gerek durmadan kavrayabilen, suyla temas ettiğinde emici özellik göstererek suyu ayağa nüfuz ettirmeyen, ayak parmaklarını dışarıda bırakacak türde delikleri ve sökükleri bulunmayan ve ayağın derisini dışarıdan bakıldığında belli etmeyecek kalınlıkta imal edilmiş çoraplar üzerine mesh edilebilir.¹³² Ayrıca çorabın suyu geçirmemesi şartıyla ilgili olarak, Hanefî mezhebi içerisinde farklı yorumlar yer almaktadır. Çorabın suyu geçirmemesi içini göstermemesi olarak da yorumlanmıştır.¹³³

Mâlikî mezhebinin kabul edilen bir diğer görüşüne göre de abdest sırasında çoraplar üzerine mesh edilemeyeceği belirtilir. Mâlikî âlimleri, abdest sırasında üzerine mesh edilecek ayak giysilerinin ev vb. mekânlar dışında yürümeye elverişli olmaları koşulunu kabul etmişlerdir. Onlara göre mestler ve meste benzer ayak giysileri üzerine mesh edilebilir. Bir çorap şayet iç ve dış yüzeyinden deri ile kaplanmışsa üzerine mesh etmek caiz olabilir. Mâlikîler, çoraplar üzerine mesh edilebileceğine dair hadisleri bu değerlendirme ve koşullar dâhilinde ele alarak sadece mest niteliğine haiz çoraplar için cevaz vermişlerdir.¹³⁴

Şâfi'î mezhebi de Mâlikî mezhebi gibi abdest sırasında çoraplar üzerine mesh edilemeyeceğini, bununla birlikte üzerine mesh edilebilecek çorapların da birtakım niteliklere haiz olması kaydı ile böyle bir uygulamanın caiz olabileceğini savunagelmıştır. Bu bağlamda çorabın üzerine mesh edilebilmesi için öncelikle sık dokunmuş malzemeden imal edilmiş olması, kendisiyle yürümenin mümkün olması, taban kısmının deri ile kaplanmış olması ve taban kısmı deri ile kaplanmış olsa bile yüründüğünde yırtılmaması gerekir. Bu şartlardan biri dahî eksik olursa mesh caiz olmaz. Örneğin çorap sık dokunmuş fakat tabanı deri ile kaplanmamışsa da mesh caiz olmayacaktır. Kısacası bu şartların hepsini bir arada barındırmayan çoraplar üzerine mesh etmek caiz değildir.¹³⁵ Şâfi'î mezhebinin meşhur fakihî İbn Huzeyme'nin çoraplara mesh konusundaki görüşü de önemlidir. Zira İbn-i Huzeyme'nin ayağa giyilen şeylere mesh etmek bağlamında, Safvân b. Assâl'a isnad ederek aktardığı hadis şöyledir: “*Rasûlullah (s.a.s.), ayakkabıların*

¹³² Aliyyü'l-Kârî, **Fethu Bâbi'l-Înâye**, Cilt 1, s. 24; el-Merğînânî, **el-Hidâye**, Cilt 1, s. 32.

¹³³ Yalçın, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, s. 362-363; et-Tahtâvî, **Keşfu'r-Rîn**, thk. Abdi Ali Salih eş-Şabânî, Sayı 21, s. 302.

¹³⁴ Mâlik b. Enes, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, Vizâratü'l-Evkâf es-Suûdiyye, (Saadet Matbaası) Riyad 1324, Cilt 1, s. 40; Yalçın, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, s. 364; Tunç, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 41-42.

¹³⁵ el-İmrânî, **el-Beyân**, Cilt 1, s. 156-157.

(mestlerin) üzerini, abdestli olarak giydiğimiz zaman yolculuk edenler için üç gün (ve üç gece), mukimler içinse bir gün (ve bir gece) mesh etmemizi buyurdu.”¹³⁶ Bu hadis, İbn Huzeyme ekseninde Şâfi’ilerin çoraplara değil mestler üzerine mesh edilebileceği doğrultusunda meseleyi değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır.

2.3.3. Olgunluk ve İstikrar Döneminde Çoraplara Mesh Edilmez Diyenler ve Delilleri

Abdest alırken çoraplar üzerine mesh edilmesinin dinen caiz olduğu görüşüne kanıt sayılan meşhur Muğîre b. Şu’be hadisini Tirmizî, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünnetini teşkil eden hadisleri derlediği Sünen-i Tirmizî isimli eserinde hasen-sahih kategorisinde rivayet etmiştir. Nesâî ise Sünenü’l-Kübrâ isimli eserinde söz konusu hadisin rivayet zincirinde yer alan Ebû Kays’a mütâbaat¹³⁷ edilmediğini ancak Muğîre b. Şu’be’ye isnad edilen hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Ancak Şâfi’i fakih ve muhaddis Beyhakî, bahsi geçen Muğîre b. Şu’be hadisinin münker¹³⁸ olduğunu ayrıca İmam Ahmed b. Hanbel, Müslim b. Haccâc, Yahya b. Maîn, Süfyân es-Sevrî, Ali b. Medînî ve Abdurrahman b. Mehdî’nin bu hadisi zayıf olarak nitelediklerini belirtmiştir. Beyhakî’ye göre aslında Muğîre b. Şu’be’den gelen ve sahih olan hadis aktarıldığının aksine “*Rasûlullah (s.a.s.) sadece mestleri üzerine mesh etmiştir*” şeklinde idi.¹³⁹

İmam Nevevî ise hadis ilminde her ne kadar cerhin ta’dîle¹⁴⁰ tercih edilmesi kaidesi bulunsa da mesele üzerine yapılan tartışmalarda Muğîre b. Şu’be hadisini şüpheli olarak takdim ederek, Tirmizî’nin yaklaşımının aksine hadisi sahih görmeyen âlimlerin görüşünün kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Zira hadis âlimleri, Muğîre b. Şu’be hadisinin gerçekten

¹³⁶ Ebû Bekr Muhammed b. İshak en-Nisâbûrî İbn Huzeyme, **Sahihu İbn Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafa Azamî, el-Mektebetü’l-İslâmî, y.y, h. 1424/2003, Cilt 1, s. 134.

¹³⁷ Garîb veya ferd olarak kabul edilen bir hadisin, başka kaynak ve dayanakla da aktarılmış olduğunun anlaşılması. Bkz; Salahattin Polat, “Mütâbaat”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt 32, s. 180-181.

¹³⁸ İslam dininde münasip görülmeyen, caiz kabul edilmeyen, inkâr ve reddedilen yasaklanmış şey anlamına gelir.

¹³⁹ el-Aynî, **el-Binâye**, Cilt 1, s. 609.

¹⁴⁰ Hadisleri rivayet eden ravilerin, dini bakımdan hadis ilmi kapsamında eleştiriye tâbi tutulduğu çalışma alanına “Cerh ve Ta’dîl” ismi verilir. Bu bağlamda herhangi bir hadisin ravisini güvenilir kabul etmek cerh terimi ile ifade edilirken ravinin rivayetinin kabul edilmesini sağlayacak sıfatlarla nitelemek ise ta’dîl terimi ile ifade edilir. Bkz; Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta’dîl”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt 7, s. 394-401.

var olduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Bu nedenle İmam Tirmizî'nin söz konusu hadisi hasen-sahih kategorisinde ele alması kabul edilmemesi gereken bir durumdur.¹⁴¹

Ünlü İslam tarihçisi ve âlimi Taberî de çoraplara mesh edilip edilemeyeceği hususuna ilişkin kendi görüşünü beyan etmiştir. Taberî, Câmiu'l-Beyân isimli eserinde Ebû Huzeyfe kaynaklı “*Rasûlullah (s.a.s.) bir kabilenin çöplerini döktüğü yere vardı. Ayakta küçük abdestini yaptı. Ardından su istedi, abdest aldı ve huffeyn'ine mesh etti*” şeklindeki hadisi nakleder. Taberî'nin belirttiğine göre hadisi Cerîr b. Hâzim, A'meş'e rivayet etmiş, A'meş de sika¹⁴² kabul edilen muhaddis dostları Amr b. Yahyâ, Ebû Muâviye, Ebû Avâne ve İbn İdris'e bu hadisi nakletmişlerdir. Hadiste bahsi geçen “*huffeyn'ine mesh etti*” ifadesi yalnızca Cerîr b. Hâzim tarafından “*na'leyn'ine mesh etti*” biçiminde nakledilmiştir. Ancak Taberî, Cerîr b. Hâzim'in rivayet ettiği biçimi ile hadisin şâz¹⁴³ olduğunu belirtmiştir. Zira Cerîr b. Hâzim'in hadisi rivayet şekline itimat edilen kimselerin karşı çıktığını söylemiştir. Ayrıca Taberî, hadis sahih sayılsa dahî Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çoraplarının üstüne giymiş olduğu na'leyn'lerine mesh etmiş olabileceğini ve durum böyle kabul edildiğinde de ilave bir kanıt olmaksızın hadisin farklı yorumlanamayacağını ifade etmiştir. Kısacası Taberî, ilave kanıt sunulmadığı sürece bu hadisten Hz. Peygamber (s.a.s.)'in meshi çoraplarının üzerine yaptığı şeklinde bir anlam çıkarılmaması gerektiğini söyleyerek, çoraplar üzerine mesh edilemeyeceği görüşüne iştirak etmiştir.¹⁴⁴

2.3.4. Günümüzde Çoraplara Mesh Edilmez Diyenler ve Delilleri

İslamiyet'in zuhurundan modern zamanlara değin Müslümanlar hem günlük yaşam sahalarında hem de askeri seferlere veya ticari seyahatlere çıktıkları güzergâhlarda insan ayağının kolaylıkla yaralanabileceği arazilerde yürümek zorundaydılar. Bu türden arazilerde ayaklarını korumak için günümüz insanın giydiği çorap benzeri şeyler giyemeyecekleri ortadadır. Bu husus dikkate alındığında cevrab (çorap) ismi ile zikredilen giysilerin aslında bir tür mest niteliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zaten İslam

¹⁴¹ en-Nevevî, **el-Mecmû'**, Cilt 1, s. 500.

¹⁴² Hadis ilminde hafızası kuvvetli, akıllı ve takvâ sahibi, bulûğa ermiş, mert, yiğit ve cömert raviler için kullanılan bir terimdir. Bkz; Ahmet Yücel, “Sika”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt 37, s. 175-176.

¹⁴³ Hadis ilminde kendisine itimat edilen bir ravinin kendisine kıyasla daha çok itimat edilen ravinin hilafına rivayet ettiği hadis manasında kullanılan terim. Bkz; Abdullah Aydın, “Şâz”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, Cilt 38, s. 385.

¹⁴⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kâhire, h. 1422/2001, Cilt 8, s. 210-211.

literatüründeki kaynaklar incelendiğinde; cevrab ve na'lin gibi ayak giysilerinin hem kalınlık tarifleri hem su geçirmez oluşları hem bu ayak kılıfları ile o devrin insanların rahatlıkla yürüyebildikleri ortaya çıkmaktadır.

Son olarak; mest üzerine mesh etmenin caiz olup olmadığı ve eğer caiz ise hangi şartların geçerli olduğu yönündeki bu tartışmalar sadece Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaşadığı zaman ve sonrasına ait olmadığı bilinmelidir. Modern dönemde, özellikle giyim adetlerinde yaşanan hızlı değişimler sonucunda; yeni tarz ayakkabı ve botlar üretilmesi ve bunların üzerine mest geçirmenin zor olması, bu yeni durum hakkında da bazı hükümlerin verilmesini zorunlu hale getirmiştir. Öyle ki mest yerine geçtiği belirtilen edilen çoraplar üretilmiştir. Bunlar ayakkabı giymede kolaylık sağlamakla beraber tıpkı mest giyiminde olduğu gibi bu çorapların üzerinden mesh yapıp yapılamayacağı sorusu kaçınılmaz olarak ortaya atılmıştır.¹⁴⁵

Kösele ile kaplanmamış veya başka bir ek işlem görmemiş olan çoraplar üzerine mesh etmenin caiz olup olmaması meselesinde; Hanefî, Şâfi'î ve Mâlikî âlimler, dinen caiz değildir demişlerdir. Hanbelîler ve Hanefîlerden İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise çorabın sık dokunulmuş olması, ayakları ve arka taraflarını göstermeyecek derecede kalın olması halinde, üzerine mesh etmenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda Hanefîlerin esas aldığı mezhep görüşü; İmam Muhammed b. el-Hasen ve İmam Ebû Yûsuf'un görüşüdür.¹⁴⁶ Bu görüşe göre ev vb. mekânlar haricinde ve yolda rahatlıkla yürünebilecek dayanıklılıktaki çorapların üzerine mesh etmek dinen caizdir. Hatta keçeden imal edilmiş mestler de bu gruba dâhildir. Ancak suyun ayağa nüfuz etmesine elverişli derece incelikteki çoraplar, bu gruba dâhil olmadığı gibi bu nevi çoraplar üzerine mesh etmenin dinen câiz olmadığına icmâ' olduğu da savunulmuştur.¹⁴⁷ Ezherli Muhammed es-Seyyid el-Hanbelî'ye göre muasır ince çoraplara mesh yapmak, kalın olmadıkları ve kendileriyle yürümek mümkün olmadığından caiz değildir.¹⁴⁸

Günümüzde gündelik hayatta kullanılan sıradan çoraplara mesh hakkında olumsuz kanaate sahip ilim adamları bulunmaktadır. Nihat Dalgın ve Soner Duman bu kanaate

¹⁴⁵ Özmen, **Kızıl Molla**, s. 2.

¹⁴⁶ el-Merğînânî, **el-Hidâye**, s. 32.

¹⁴⁷ el-Kâsânî, **Bedâi'us-Sanâi'**, s. 10; es-Serahsî, **el-Mebsût**, 102-103; et-Tahtâvî, **Keşfu'r-Rîn**, thk. Abdi Ali Salih eş-Şabânî, Sayı 21, s. 302.

¹⁴⁸ <https://twitter.com/balag40/status/677334686742507520?s=09> (05.07.2019).

sahiptirler ve gerekçeleri günümüzdeki çorapların meshe elverişli olan yapıda olmadığını.¹⁴⁹

Türkiye’de fetvaya en üst düzeyde yetkili olan Din İşleri Yüksek Kurulu’ nun ilgili soruya cevabı ise şöyledir:

“İslam âlimleri, abdest alırken ayağa giyilen deri ve benzeri sert ve dayanıklı maddelerden yapılan mestler üzerine mesh etmenin, Resûlullah’ın (s.a.s.) sünnetiyle sabit olduğu (Buhârî, Vudû 35, 48; Müslim, Tahâret, 72, 73; Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, I, 248, 249) konusunda görüş birliği içerisindeyler. Ancak çoraplar üzerine mesh etme konusunda görüş farklılıkları vardır. Bu ihtilaf, öncelikle Resûl-i Ekrem’den (s.a.s.), çorap ve ayakkabı üzerine mesh ettiğine dair gelen rivayetlerin sıhhatindeki görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamberin (s.a.s.) üzerine mesh ettiği çorapların keyfiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür (İbn Rüşd, Bidâye, I, 19-20).

Hanefî mezhebince tercih edilen görüşe göre, şu şartları taşıyan çoraplar üzerine mesh etmek caizdir:

- a) Ayağa giyilmiş olarak normal bir yürüyüşle yaklaşık 5 km (en az bir fersah) veya daha fazla yürüyecek kadar dayanıklı olması,
- b) Ayağa giyildiğinde bağımsız olarak durabilecek kadar sağlam ve kalın olması,
- c) Ayakları aşık kemikleriyle beraber örtmesi,
- d) Suyu emerek hemen ayağa su geçirmemesi,
- e) İçini göstermeyecek kadar kalın olması gerekir.
- f) Mestlerin her birinde -ayak parmaklarının küçüğü ile- üç parmak kadar delik, yırtık ve söküklük olmaması gerekir”¹⁵⁰

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı üzere esas önemli olan şey, çorabın üzerine mesh edilip edilmeyeceğinden ziyade zaman geçtikçe şeklinin ve imal edildiği maddelerin değişebildiği, “çorap” denilen şeyin mest özelliği taşıyıp taşımadığıdır. Yukarıda zikredilen şartları taşıdıktan sonra mesh edilecek giyim eşyası çorap da olsa başka bir şey de olsa mesh etmek caizdir. Aksi durumda çağlar boyunca şekil ve anlam değiştirip farklı farklı kullanım şekillerine sahip olmuş olan çorap, bugün giymiş olduğumuz ince ve günlük çoraplara şamil kılınarak mest hükmünün bu çoraplar üzerine de uygulanması doğru olmaz.¹⁵¹

Mezhep imamları, çorabın kalınlığını ve dokuma sıklığını esas alarak ev vb. mekânlar dışında yürürken mest işlevi görebilmesini şart koştukları için bu şartlara uygun düşmeyen çoraplara mesh etmeye cevaz verenlerin şaz ehli olduğu düşünülmektedir. Buna rağmen cevaz verenlerin hem itikadî hem de amelî bakımdan dört mezhebe muhalif tutum

¹⁴⁹ Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 29-30; Soner Duman, **Günümüz Fıkıh Problemleri**, Beka Yayınları, İstanbul 2019, s. 73.

¹⁵⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, <https://kurul.diyenet.gov.tr/Cevap-Ara/82/corap-uzerine-mesh-etmek-caiz-midir-> (12.07.2019).

¹⁵¹ İbnu’l-Kayyim, **Zâdü’l-Meâd / Rahmet Peygamberi ve Devleti**, thk. ve (çev.), Muzaffer CAN, Cilt 1, s. 229-231.

takındıkları ve bu düşünce yapısıyla Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemindeki çoraplarla günümüzdeki çorapları bir sayarak şaza düştükleri düşünülmektedir.¹⁵²

¹⁵² Nidâl b. İbrahim Âlehraşşî, **el-Hakku'l-Hakîk fî Hükmi'l-Meshi ale'l-Cevrabi'r-Rakîk**, Dâru'l Beyrûtî, Dimeşk, h. 1430/2009, s. 6.

SONUÇ

Günümüz İslam toplumlarında kimi zaman örfi kimi zaman da fikhî farklılıklardan kaynaklanan ameli ihtilaflar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in “*müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın*” hadisine karşın Müslümanlar arasında ciddi ayrışmalara varabilmektedir. Bu kapsamda bir Müslümanın en önemli ve günlük hayatında en çok yer tutan ibadetine (namaz) maddî ve manevî bakımdan temizlik sağlayan abdest, özellikle de çoraplara mesh edip edilemeyeceği tartışmasının düğüm noktasını oluşturmaktadır.

İnsanlar günlük hayatlarında vücutlarının en hassas ve en önemli uzuvlarından biri olan ayaklarını, yaralanmalardan korumak için ayakkabı vb. giysileri, soğuktan korumak için de çorap vb. giysileri giymektedirler. Bu durum tarih boyunca coğrafi ve kültürel farklılıklara tâbi olarak ayağa giyilen giysilerin değişmesiyle birlikte hep süregelmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaşadığı çağ, iklim ve coğrafya dikkate alındığında günümüzdeki çorapları veya benzeri incelikte ve hassaslıkta giysileri ayaklarına giymiş olma ihtimalinin çok düşük olduğunu düşünebiliriz. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetinde abdest alırken günümüzdeki çoraplar gibi giysilere mesh etmenin olmadığı söylenebilir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.), kendi devrinde var olan mest, na'l ve tesâhîn adındaki ayak giysilerine mesh etmiştir. Tarih boyunca çalışma konumuzu oluşturan bu tartışmada İslam âlimleri lehte veya aleyhte pek çok hadisi kendi görüşlerine delil yapmayı ve böylece bu hususta genellikle kesin görüşler beyan etmeyi tercih etmişlerdir. Hâlbuki çorap kelimesinin etimolojisi dikkate alındığında; bu sözcüğün günümüzde kazandığı dar anlamından ziyade Arapçadaki tarihi kullanımında farklı bir kapsama sahip olduğu görülür. Kelime eski devirde; hem yün, pamuk vb. malzemededen, hem de deriden imal edilmiş ayak giysilerini tanımlamak için kullanılmaktaydı. Bu durum dikkate alındığında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in mesh ettiği ayak giysilerinin çeşitli olduğu ve bunlar arasında eski anlamı ile çorabın da bulunduğu söylenebilir.

Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yukarıda zikrettiğimiz hadisi dikkate alındığında, asıl olanın namaz gibi önemli bir ibadetin icra edilmesinde zorluk veya tartışmalara sebebiyet vermek değil, aksine kolaylık sağlamak olduğu görülmektedir. Zaten ayağa giyilen giysinin üzerine mesh etmek, namaz kılacak kişinin ayağını maddî anlamda tümüyle temizlemekten ziyade namaz için gereken asgari

temizliği sağlamak ve bunun yanı sıra Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetini yerine getirerek mane'î bakımdan da ibadete uygun hale gelebilmek amacını taşır.

Günümüzde çorap adını verdiğimiz ayak giysilerinin hem tarih boyunca devirden devire hem de örften örfe değiştini ve bu değişimin ileride de devam edebileceğini göz önüne aldığımızda; tartışmaların ve görüş farklılıklarının Müslümanlar arasında ayrışmaya neden olmaması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz asıl olan ibadetin icrasıdır ve bunu sağlamak için dinin cevaz verdiği her türlü kolaylıktan yararlanabilmektir. Mesh ile ilgili hadislerin tamamı incelendiğinde görölmektedir ki; Hz. Peygamber (s.a.s.) nübüvveti boyunca yaşıadığı toplumun örfinde bulunan tüm ayak giysilerine mesh etmiş ve mesh edenlere de cevaz vermiştir.

Bütün bunların ışığında biz; çok ince, şeffaf ve dayanıksız olmamak kaydı ile normal çorap üzerine meshin caiz olduğu görüşünün isabetli bir değerlendirme olduğunu düşünmekteyiz. Ancak bu çorapların, ayak üzerine giyildiğinde tıpkı kadın giyiminde görölen örnekleri gibi sanki çorap yokmuş hissini uyandıracak ve tenin rengini belli edecek şeffaflıkta olmamaları da gerekir.

KAYNAKLAR

- ABDURREZZÂK b. Hemmam es-San'ânî, **el-Musannef**, thk. Habîburrahman Azamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1982.
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, **Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, thk. Şuayb Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, y.y, h. 1421/2001.
- ÂLEHRAŞŞÎ, Nidâl b. İbrahim, **el-Hakku'l-Hakîk fî Hükmi'l-Meshi ale'l-Cevrabi'r-Rakîk**, Dâru'l Beyrûtî, Dimeşk, h. 1439/2009.
- ALİYYÜ'L-KÂRÎ, Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. **Fethu Bâbi'l-İnâye bi Şerhi'n Nukâye**, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, 1997.
- ASKERÎ, Ebû Hilâl Yahyâ b. Mehrân, **et-Telhîs fî Marifeti Esmâ i'l-Eşyâ**, Dâru Tallâs, Dimeşk, 1996.
- ÂŞIKKUTLU, Emin, "Cerh ve Ta'dîl", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- ATAR, Fahrettin, **Fıkıh Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. İstanbul, 2016.
- ATEŞ, Süleyman, "Kur'ân ve Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Mesh Etme veya Yıkamanın Hükümü", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, 1989, s. 188-193.
- AYDINLI, Abdullah, "Şâz", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- AYNÎ, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddîn, **el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- AYNÎ, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddîn, **Nuhabu'l-Efkâr fî Tenkîhi Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Maâni'l-Âsâr**, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 2008.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Nair es-Sa'lebî, **el-Ma'ûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne**, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke, t.y.
- BAKTIR, Mustafa, "Azîmet", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- BUHÛTÎ, Mansûr b. Yunus b. Salâhuddîn b. Hasen b. İdris, **Şerhu Münteha'l-İrâdât, Âlemu'l- Kütüb**, Riyad, 1993.
- BUHÛTÎ, Mansûr b. Yunus b. Salâhuddîn b. Hasen b. İdris, **Keşşâfu'l Kınâ' an Metni'l-İknâ'**, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 2009.

- BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa Ebû Bekr, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1424/2003.
- BİLMEN, Ömer Nasûhi, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istilâhâtı-ı Fıkhîyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l-Buhârî**, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, h. 1423/2002.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa**, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- CEZÎRÎ, Abdurrahman b. Muhammed, **el-Fıkhü ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1424/2003.
- CİBRÎN, Abdullah b. Abdülaziz el-Cibrîn, **Teshîlu'l-Fıkh**, Dammâm, h.1440/2018.
- DALGIN, Nihat, **Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular**, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 2017.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, “İlsâk”, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.
- DUMAN, Soner, “Ebû Hanîfe'nin İctihadlarındaki Değişim (Kaynaklar-Sebepler-Analiz)”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2012, Sayı 19, s. 441-465.
- DUMAN, Soner, **Günümüz Fıkh Problemleri**, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünenü Ebî Dâvûd**, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, er-Risâletü'l-Âlemiyye, Dimeşk, h. 1430/2009.
- ERDOĞAN, Mehmet, “Mesh”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- FERÂHÎDÎ, Halîl b. Ahmed el-Basrî, **Kitâbü'l-Ayn**, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1985.
- FEVZÂN, Sâlih, **el-Mulahhasu'l-Fıkhî**, er-Riâsetü'l-Âmmetü li'l-Buhûsi'l-İlmiyyeti ve'l-İftâ, Riyad, 2009.
- FEYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali, **el-Misbâhu'l Münîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr**, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- GİLROY, Anne M., Brian R. MACPHERSON ve Lawrence M. ROSS, **Anatomi Atlası**, (çev. ed.), C. Cem DENK ve H. Hamdi ÇELİK, Palme Yayıncılık, Ankara, 2015.
- GÛRSES, Serdar Murat, “**Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2009.

- ĞÂMİDÎ, Ali b. Sa'îd el-Ğâmidî, **Fikhu'l-Memsûhât fi's-Şerîati'l-İslâmiyye**, Dâru İbni Affân, Huber, 1995.
- HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Hanefî, **Mülteka'l-Ebhur**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, h. 1419/1998.
- HALÎL, İbn İshak el-Mâlikî, **el-Muhtasar**, tlk. Ahmed Nasr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, t.y.
- HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Muhammed b. İbrahim, **Ğarîbü'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1982.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin ed-Dimeşkî, **Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürer'il- Muhtâr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus, 1984.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed, **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible, Cidde, 2006.
- İBN FÂRİS, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvînî er-Râzî, **Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- İBN FÂRİS, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvînî er-Râzî, **Mücmelü'l- Lüğa**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd, **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed b. İshak en-Nîsâbûrî, **Sahihu İbn Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafa Azamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, (y.y), h. 1424/2003.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn el-Makdisî, **el-Muğnî**, Mektebetü'l-Kâhire, Kâhire, 1968.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünenü İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., t.y.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, h.1414/1993.
- İBN MÛNZİR, Muhammed b. İbrahim, **el-İcmâ'**, Daru'l-Müslim, Riyad, 2004.
- İBN RÛŞD, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, thk. Abdullah ez-Zâhim, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, h. 1436/2014.
- İBN SÎDE, Mursî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Münzir, **el-Muhkem ve'l Muhîtu'l-Azam**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İBN TEYMİYYE, Takiyyüddîn Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî, **Mecmû'atü'l-Fetâvâ**, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, h. 1426/2005.

İBN ‘USEYMİN, Muhammed b. Sâlih, **Fıkhu'l-‘İbâdât**, (haz.) Abdullah b. Muhammed et-Tayyâr, Dâru'l-Asel, Riyad, 1997.

İBNU'L-ESÎR, Mecduddîn Ebû Saâdât, **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvâ-Mahmud Muhammed et-Tinahî, el-Mektebu'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İBNU'L-KAYYIM, Şemsuddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Zâdü'l-Meâd / Rahmet Peygamberi ve Devleti**, thk. ve (çev.), Muzaffer CAN, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1990.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sîvâsî, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, el-Matbaatü 'l-Kübra'l-Emiriyye, Beyrut, h.1424/2003.

İMRÂNÎ, Ebu'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-Yemenî eş-Şâfi'î, **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î**, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2000.

KARDAVÎ, Yusuf, **İslam'ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar**, (çev.), Veysel BULUT, Tahir Yayıncılık, İstanbul, 1994.

KÂSÂNÎ, Alâüddîn, **Bedâi'us-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn, **el-Meshu ale'l-Cevrabejn**, thk. Nâsiruddîn el-Elbânî, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut, h.1406/1986.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn, **Mehâsinü't-Te'vîl**, thk. Muhammed Bâsil, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1418/1997.

KIRBAŞOĞLU, Mehmet Hayri, **Namazların Birleştirilmesi**, Otto Yayınları, Ankara, 2010.

KOCA, Ferhat, “Mendup”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

KOMİSYON, **el-Mu'cemul-Vasît**, Dâru'd-Da've, Kâhire, 2004.

KOMİSYON, **İlmî Araştırmalar ve Fetvâ Dâimî Komitesi Fetvâları**, İdâretü'l Âmmeti li't-Tab'i, Riyad, 2010.

KOMİSYON, **İlmihal: İman ve İbadetler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

KOMİSYON, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.

KOMİSYON, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1998.

KONEYBÎ, Muhammed Ravvâs Kal'acî Hâmid Sâdık, **Mu'cemu Lüğati'l-Fukahâ**, Dâru'n-Nefâis, Ammân, 1988.

KUR'ÂN-I KERÎM

- KUR'ÂN-I KERÎM MEÂLÎ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- MA'LÛF, Luvîs, **el-Müncid fi'l-Lüğa**, Katolikiyya Matbaası, Beyrut, t.y.
- MAHBÛBÎ, Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmud Buhârî Sadru's-Şerî'a, **Şerhu'l-Vikâye**, Müessesetü'l-Verrâk, Amman, 2006.
- MÂLİK b. ENES, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, Vizâratü'l-Evkâf es-Suûdiyye, (Saadet Matbaası) Riyad, h. 1324.
- MERĠNÂNÎ, Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferġânî, **el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî**, thk. Talâl Yusuf, Dâru İhyai't Tûrâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- MEVDÛDÎ, Ebû'l A'lâ, **Meseleler ve Çözümleri**, (çev.), Yusuf KARACA, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.
- MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd, **el-İhtiyâr li Ta'lîlî'l-Muhtâr**, tlk. Mahmud Ebû Dakîka, Matbu'atü'l-Halebî, Kâhire, 1937.
- MUTARRİZÎ, Ebû'l-Feth Burhânuddîn, **el-Muġrib fî Tertîbi'l-Murib**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., t.y.
- MÛCEDDÎDÎ, Muhammed Amîm el-İhsân, **et-Ta'rîfâtü'l-Fıkhiyye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- MÛCTEBA, Uġur, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Abdestte Ayakların Yıkanması, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 1989, s. 23-24.
- MÛSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, Dâru'l-Muġnî, Riyad, 1998.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, **Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Hasan Çelebî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, **el-Mecmû' Şerhi'l-Mühezzeb**, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y.
- NÛKERÎ, el-Kâdî Abdi Rabbi'n-Nebî b. Abdi Rabbi'r Rasûl el-Ahmed, **Düstûru'l Ulemâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- ÖZEK, Ayşe Ulya, **Ayaġa Mesh Meselesi**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÖZMEN, Muhammed, "**Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasi) Ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'Ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) İstanbul, 2015.
- POLAT, Salahattin, "Mütâbaat", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- RÂZÎ, Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammad b. Ebî Bekr, **Muhtârü's-Sihâh**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

- SAMÎ, Şemseddin, **Kamus-ı Türkî**, “İlsâk”, (haz.), Paşa YAVUZARSLAN, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2015.
- SAN’ÂNÎ, Abdurrezzâk b. Hemmam, **el-Musannef**, thk. Habîburrahman Azamî, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1982.
- SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed Şemsu’l-Eimme, **el-Mebsût**, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1993.
- SUĞDÎ, Ebu’l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed, **en-Netfu fi’l-Fetâvâ**, Dâru’l-Furkân, Beyrut, 1984.
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Amr İshak b. Merrâr, **Kitâbü’l-Cîm**, el-Heyetü’l-Âmmetü li-Şuûni’l-Matâbi’il-Emîriyye, Kâhire, 1974.
- ŞIRBÎNÎ, Şemsuddîn el-Hatîb, **Muğni’l-Muhtâc**, Daru’l-Kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1994.
- ŞÎRÂZÎ, Ebû İshak İbrahim b. Ali, **el-Mühezzeb fi Fıkhi’l-İmam eş-Şâfi’î**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb eş-Şâmî Ebu’l-Kâsım, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1994.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kâhire, h. 1422/2001.
- TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed İsmail et-Tahtâvî, **Keşfu’r-Rîn an Beyâni’l-Meshi ale’l-Cevrabejn**, thk. Abdi Ali Salih eş-Şabânî, Mecelletü’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, Bağdat, Sayı 21, h. 1435/2014.
- TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed İsmail et-Tahtâvî, **Keşfu’r-Rîn an Beyâni’l-Meshi ale’l-Cevrabejn**, thk. Alâ Abdilhamîd el-Hanefî, Dâru’l-İhsân, Kâhire, h. 1440/2018.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü’t-Tirmizî**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Matba’atü Mustafa Halebî ve Çocukları, Kâhire, 1977.
- TUNÇ, Mazhar, “Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair Bir Değerlendirme”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 8-9, 15, Aralık 2018, s. 22-49.
- TURGUT, Ali, “Cemâleddin el-Kâsimî”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- YALÇIN, İsmail, “Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Cilt 23, Sayı 1, Haziran 2019, s. 353-374.
- YÜCEL, Ahmet, “Sika”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- ZEBÎDÎ, Muhammed b. Abdürrezzak el-Hüseyinî, **Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs**, Matba’atü Hükûmeti’l-Kuveyt, Kuveyt, 1994.

ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, **el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 1995.

ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, **Mevsûatü'l Fıkhî'l İslâmî ve'l Kadâya'l Muâsıra**, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 2013.

ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, **el-Fıkhü'l İslâmî ve Edilletuhû**, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, t.y.

EKLER

EK-1: Ka'b (Aşık kemiği)

(el-Müncid, s. 91.)

<https://stokglobal.co> (15.06.2019)

EK-2: Eski Dönemlerde Yün Kalın Çorap ve Muasır Çorap

EK-3: Deve İpinden Yapılmış Klasik Çorap ve Sıkıştırılmış Keçe Yünden Yapılmış Çorap.

<https://twitter.com/balag40/status/1068050431207751682> (15.06.2019)

EK-4: Na'l

<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/32/nal-i-serif-2.jpg> (15.06.2019)

EK-5: Mücelled Çorap/Ciltlenmiş Çorap

<https://twitter.com/balag40/status/1068050431207751682> (15.06.2019)

EK-6: Yakın Dönem Ökçelenmiş Çorap/Müna'al
(Altı Yapıştırılmış Ayakkabı/Çorap Ayakkabı)

<https://images.app.goo.gl/vTQXKkaLZjsJUNgo6> (10.07.2019)

Huff Kasîr (Kısa Mest)

(el-Müncid, s. 200.)

Huff Vasat (Orta Mest)

Huff Tavîl (Uzun Mest)

<https://twitter.com/balag40/status/1068050431207751682> (15.06.2019)

EK-7: Mest (Huff) Çeşitleri

جرموق

جزمة

(el-Müncid, s. 75.)

https://www.decathlon.com.tr/glenarm-avcilik-botu-id_8339495.html (15.06.2019)

EK-8: Curmûk-Cezme (Çizme, Edik) Çeşitleri

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : İshak YALNIZ

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmit-1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (TİB)

Bildiği Yabancı Diller : Arapça

Bilimsel Faaliyet/Yayınlar :

Aldığı Ödüller :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler ve Kurs Belgeleri :

Çalıştığı Kurumlar : 2013 - Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

E-Posta Adresi : ishaksultaniyeli@hotmail.com

Tarih : 28/08/2019 (Tez sınav tarihi)